

Explanation of Islamic Educational Management in the light of Nahj al-Balagha: Presenting A Proposed Model

Yadollah Fazli* & komail Fazli¹

* Corresponding Author: Educational Management, Lecturer, Department of Educational Sciences, Bint Al-Hadi Higher Education Center, Farhangian University, Amol, Mazandaran, Iran. Email: hamedtarin3@gmail.com

1. M.A. of Islamic Studies and Economics, Department of Islamic Studies and Economics, Faculty of Humanities, Tehran, Iran

Abstract

Objectives: The present qualitative research, which aims to explain Islamic educational management in the light of Nahj al-Balagha, aims to introduce the educational management accepted by Imam Ali because the mission of Islamic educational management is to guide the educational system in the path of educating a pious and responsible human being, collectivist and selective, knowledgeable and capable, and endowed with Islamic ethics. Given this mission, the school is not a mere educational environment but, Document based on the Fundamental Transformation of Education and other scientific sources, the school is a special cultural institution to properly educate students, discover talents, providing balanced spiritual and physical guidance, and also their spiritual growth, in line with the areas of belief, worship, and morality, aesthetics, and art, economics, and profession, scientific, and technological education, ethical principles and values, preserving human dignity and rights, etc., to instill in the learners a spirit of cooperation and social harmony.

Materials and Methods: This qualitative research was done by using the theme analysis method. The research community, 91 books of Nahj al-Balagha "55 translations into Persian, 13 translations into English, and 23 other translations" and its sample, According to Patton's opinion based on the lack of regularity of determining the sample in qualitative research, was Dashti's translation, which was selected through purposive sampling up to the theoretical saturation boundary. Data collection tools were Sermons, letters, aphorisms, and the strangeness of the word. Data analysis was done by using two methods: thematic template and thematic network, manually and with NVivo 10 software. Validation was achieved through using content Nahj al-Balagha memorizers, and the professors were consulted to confirm and correct the whole and parts of the text of Nahj al-Balagha Dashti. Reliability was determined by measuring the accuracy of the content and general concepts of Nahj al-Balagha Dashti through the accuracy of the research process, the comprehensibility of the content for professors of the Hawza and university, and the understanding of its concepts by teachers of Nahj al-Balagha.

Discussion and Conclusion: The findings of this qualitative research have been identified in

dimensions, 8 components, and 376 indicators related to the first research question. The 4 dimensions are: 1-Global instruction and development with two components of learning science and rationalism, which provide learning opportunities to learners to build knowledge and develop their thinking ability. 2-Education and growth with two components of guidance and empowerment, which deal with guiding the all-round development of the personality of the students and blossoming their potential abilities. 3-Research and transformation with two components: deep thinking and lesson study, which is the process of reaching a reliable solution through data collection, analysis, and interpretation. 4-organization and management with two components of fundamentalism and Axial function, which deals with the basics and functions of classical, neoclassical, and Islamic management

Using sermons, letters, wisdoms, and strange words of Nahjul-Balaghah Dashti (Table 1) was prepared to explain Islamic educational management. To answer the second research question, an Islamic educational management model was designed in the light of Nahjul-Balaghah, which was categorized into 4 dimensions and 8 components based on the findings of the first question and presented as a suggested conceptual model in Figure 1. The final results of the research findings, after identifying and analyzing 2730 initial codes, were transformed into 11 overarching themes, 20 organizing themes, and 74 basic themes along with 623 markers, and are shown in Table (3), using the theme network depicted in Figure (3) to better illustrate the relationships between the three levels of the above themes. With the final summary of the research, the conclusion was reached that "Islamic educational management is a cultural-social process to optimize human, material, financial and media resources for the all-round development of the physical, intellectual, emotional, social, moral, faith and art of the educational community and the realization of a pure individual and public life based on Islamic teachings, infrastructure and values in the way of approaching the door of truth Excellent. Finally, suggestions were presented in two parts (research and operational). In the research part, we can mention the study of Islamic educational management with a Quranic and prophetic approach, as well as a comparative study of the differences and similarities of Islamic educational management with modern management schools and In the operational part, we can mention placing subject related to Islamic educational management with an Alevi approach in the research priorities of both higher and public education institutions, designing and compiling an Alevi-centered Islamic educational management field, implementing a retraining course in Islamic educational management in the light of Nahjul-Balagha for school administrators, and holding a specialized conference on Alevi Islamic educational management.

Keywords: Educational Management, Islamic Educational Management, Islamic Management, Nahj al-Balagha.

تبیین مدیریت آموزشی اسلامی در پرتو نهج‌البلاغه: ارائه الگوی پیشنهادی

یداله فضلی^۱ و کمیل فضلی^۲

* نویسنده مسئول: مدیریت آموزشی، مدرس، گروه علوم تربیتی، مرکز آموزش عالی بنت الهدی، دانشگاه فرهنگیان، آمل، مازندران، ایران
fazli.y1343@gmail.com

۱. معارف اسلامی و اقتصاد، دانش آموخته کارشناسی ارشد، گروه معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه علوم انسانی، تهران، ایران
hamedtarin3@gmail.com

چکیده

هدف: پژوهش کیفی حاضر که با هدف تبیین مدیریت آموزشی اسلامی در پرتو نهج‌البلاغه انجام شده، درصدد است تا مدیریت آموزشی مورد قبول حضرت علی (ع) را معرفی نماید چرا که رسالت مدیریت آموزشی اسلامی هدایت نظام آموزشی در مسیر تربیت انسانی متدین و مسئولیت‌پذیر، جمع‌گرا و انتخابگر، دانا و توانا و متخلق به اخلاق اسلامی است. با نظر داشت به این رسالت، مدرسه یک محیط صرفاً آموزشی نیست بلکه با استناد به سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و دیگر منابع علمی، مدرسه یک نهاد فرهنگی ویژه به‌منظور تربیت صحیح دانش‌آموزان، کشف استعدادها، هدایت متوازن روحی و جسمانی و نیز رشد معنوی آنان است تا همسو با ساحت‌های؛ اعتقادی، عبادی و اخلاقی، زیباشناختی و هنری، اقتصادی و حرفه‌ای، علمی و فناوریانه تعلیم و تربیت؛ اصول اخلاقی و ارزشی، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها،... روحیه تعاون و سازگاری اجتماعی را در فراگیران نهادینه کند.

مواد و روش‌ها: این پژوهش کیفی با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام شده است. جامعه پژوهش، ۹۱ کتاب نهج‌البلاغه «به زبان فارسی ۵۵ ترجمه، انگلیسی ۱۳ ترجمه، و دیگر ۲۳ ترجمه» و نمونه آن، با توجه به نظر پاتون مبنی بر قاعده‌مند نبودن تعیین نمونه در پژوهش کیفی، ترجمه دشتی بوده که از طریق نمونه‌گیری هدفمند تا مرز اشباع نظری انتخاب گردید. ابزار جمع‌آوری داده‌ها؛ خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها، و غرائب‌الکلام نهج‌البلاغه است. تحلیل داده‌ها با دو روش «قالب مضامین» و «شبکه مضامین» به‌صورت دستی و با نرم‌افزار ۱۰ ماکس‌ویس انجام گردید. برای روایی‌سنجی با بهره‌گیری از روایی محتوایی، از حافظان و اساتید نهج‌البلاغه برای تأیید و صحت کلیت و اجزای متن نهج‌البلاغه نظرخواهی شد. تعیین پایایی با سنجش صحت مطالب و مفاهیم کلی نهج‌البلاغه از طریق صحت فرایند پژوهش، قابل فهم بودن مطالب برای اساتید حوزه و دانشگاه و درک مفاهیم آن توسط مدرسین نهج‌البلاغه صورت گرفته است.

بحث و نتیجه‌گیری: یافته‌های این پژوهش کیفی در ۴ بُعد، ۸ مؤلفه و ۳۷۶ نشانگر مربوط به سؤال اول پژوهش شناسایی شده‌اند، این ابعاد عبارت‌اند از (۱) آموزش و توسعه جهانی با دو مؤلفه علم‌آموزی و عقل‌گرایی که فرصت یادگیری را به یادگیرندگان برای ساختن دانش و کسب توانایی تفکر آنان فراهم می‌کند (۲) پرورش و بالندگی با دو مؤلفه هدایت‌گری و توانمندسازی که به هدایت رشد همه‌جانبه شخصیت پرورش‌یافتگان و شکوفا کردن توانایی‌های بالقوه آنان می‌پردازد (۳) پژوهش و تحول با دو مؤلفه ژرف‌اندیشی و عبرت‌پژوهی که فرایند رسیدن به راه‌حل قابل اطمینان از طریق گردآوری، تحلیل و تفسیر داده‌ها است (۴) سازمان و مدیریت با دو مؤلفه بنیادگرایی و کارکردمحوری که به مبانی و کارکرد مدیریت دوره‌های کلاسیک، نئوکلاسیک، و اسلامی می‌پردازد. با بهره‌گیری از خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها و غرائب‌الکلام نهج‌البلاغه دشتی جدول (۱) برای تبیین مدیریت آموزشی اسلامی

تنظیم گردید. برای پاسخ به سؤال دوم پژوهش، مدل مدیریت آموزشی اسلامی در پرتو نهج‌البلاغه طراحی شد که براساس یافته‌های سؤال اول در ۴ بُعد و ۸ مؤلفه دسته‌بندی شده و به‌صورت الگوی مفهومی پیشنهادی در شکل (۱) ارائه گردیده است. نتایج نهایی حاصل از یافته‌های پژوهش که پس از شناسایی و تحلیل ۲۷۳۰ کد اولیه، به ۱۱ مضمون فراگیر، ۲۰ مضمون سازمان‌دهنده و ۷۴ مضمون پایه همراه با ۶۲۳ نشانگر تبدیل گردیده و در جدول (۳) نمایان گردید، با بهره‌گیری از شبکه مضامین در شکل (۳) به تصویر کشیده شده تا روابط میان سطوح سه‌گانه مضامین بالا را بهتر نشان دهد.

با جمع‌بندی پایانی پژوهش این نتیجه حاصل شد که «مدیریت آموزشی اسلامی، فرایندی است فرهنگی-اجتماعی به‌منظور بهینه‌سازی منابع انسانی، مادی، مالی و رسانه‌ای جهت اعتلاء و رشد همه‌جانبه جسمانی، عقلانی، عاطفی، اجتماعی، اخلاقی، ایمانی و هنری جامعه آموزشی و تحقق حیات طیبه فردی و عمومی براساس آموزه‌ها، زیرساخت‌ها و ارزش‌های اسلامی در مسیر تقرب به درگاه حق تعالی». در آخر پیشنهادهایی در دو بخش (پژوهشی و عملیاتی) ارائه شد، در بخش پژوهشی می‌توان به مطالعه تطبیقی مدیریت آموزشی اسلامی مبتنی بر نهج‌البلاغه با مکاتب مدیریت نوین اشاره نمود و در بخش عملیاتی می‌توان به قراردادن موضوعات مرتبط با مدیریت آموزشی اسلامی با رویکرد علوی در اولویت‌های پژوهش دو نهاد آموزش عالی و عمومی، طراحی و تدوین رشته مدیریت آموزشی اسلامی علوی‌محور، تعبیه دوره بازآموزی مدیریت آموزشی اسلامی در پرتو نهج‌البلاغه برای مدیران مدارس و برگزاری گردهمایی تخصصی مدیریت آموزشی اسلامی علوی اشاره کرد.

کلیدواژه‌ها: مدیریت آموزشی، مدیریت آموزشی اسلامی، مدیریت اسلامی، نهج‌البلاغه.

مقدمه

سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به دنبال تربیت انسان صالح است تا همسو با ساحت‌های ششگانه تعلیم و تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی، زیباشناختی و هنری، اقتصادی و حرفه‌ای، علمی، و فناوری (ریاست جمهوری انقلاب اسلامی، ۱۳۹۰)، «اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی، عدالت اجتماعی، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها، ... روحیه تعاون و سازگاری اجتماعی (دفتر مقام معظم رهبری، ۱۳۸۲). را در دانش‌آموزان نهادینه کند. این همسویی محتوایی سند تحول بنیادین و سند چشم‌انداز افق ۱۴۰۴ نشان می‌دهد مدرسه یک مرکز آموزشی محض نیست بلکه یک نهاد فرهنگی ویژه است که به منظور تربیت صحیح دانش‌آموزان در ابعاد دینی، اخلاقی، علمی، آموزشی، اجتماعی، کشف استعدادها و هدایت و رشد متوازن روحی و معنوی و جسمانی آنان ... تأسیس و اداره (صافی، ۱۳۸۰). شده است. برای رسیدن به این هدف از جمله اقداماتی که نظام آموزشی جامعه اسلامی می‌تواند انجام دهد، به کارگیری مدیران توانمند، متقی و شایسته برای هدایت امور آموزشی مدارس است؛ زیرا امام علی «ع» در نامه ۵۳ به مالک می‌نویسد: «تَوَخَّ مِنْهُمْ أَهْلَ التَّجَرِبَةِ وَ الْحَيَاءِ مِنْ أَهْلِ الْبُيُوتَاتِ الصَّالِحَةِ وَ الْقَدَمِ فِي الْإِسْلَامِ الْمُتَقَدِّمَةِ» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «کارگزاران دولتی را از میان افراد باتجربه، باحیا، از خاندان شایسته و باتقوی که در مسلمانان سابقه درخشانی دارند انتخاب کن». افزون بر آن در راستای اجرای راهکار ۲۲-۲ «ایجاد ساز و کارهای لازم برای تربیت و نگهداشت مدیران و راهبران آموزشی و تربیتی» (ریاست جمهوری انقلاب اسلامی، ۱۳۹۰) ضروری است دروس «اخلاق حرفه‌ای رهبران آموزشی» (دانشگاه فردوسی، ۱۳۹۵) و «مبانی و اصول مدیریت در منابع اسلامی» (دانشگاه اصفهان، بی‌تا) به برنامه درسی رشته مدیریت آموزشی و دوره بازآموزی مدیران مدارس الحاق شود؛ تا دانشجویان رشته مدیریت آموزشی و مدیران مدارس با مفاهیم و مضامین مدیریت اسلامی آشنا شوند زیرا مدیریت اسلامی «شیوه به کارگیری منابع انسانی و امکانات مادی، برگرفته از آموزه‌های اسلامی برای نیل به اهدافی که متأثر از نظام ارزشی اسلام است» (آقایروز، خدمتی، شفيعی و بهشتی‌زاده، ۱۳۸۵)، و «روش خاصی از رهبری مبتنی بر مبانی فکری و عقیدتی اسلام است» (عباسی و رسولی، ۱۳۹۲).

با نظر داشت به این دغدغه موجود و تصویب اسناد بالادستی، یکی از نقاط مفقوده و مسأله اصلی، ضعف پیشینه پژوهشی در مورد مدیریت آموزشی اسلامی علوی محور است چرا که، پژوهش‌های پیشین نبود مطالعه مدیریت مبتنی بر آموزه‌های نهج البلاغه را به خوبی پر نکرده و مطالعات پیرامونی کافی صورت نگرفته، منابع کافی برای اجرای مدیریت اسلامی در آموزش و پرورش و مدارس موجود نیست و با گذشت بیش از چهار دهه از عمر انقلاب اسلامی، همچنان کمبود پژوهشی در زمینه مدیریت آموزشی اسلامی علوی محور وجود دارد و با وجود شفاف بودن اهداف، راهبردها و راهکارهای ارائه شده در اسناد بالادستی، پژوهشگران علوم اسلامی و مدیریت آموزشی هنوز نتوانسته‌اند به سؤالات بنیادی و عملیاتی متولیان نظام آموزشی پاسخ دهند؛ زیرا با توجه به تجربه زیسته پژوهشگران، هر ساله سبک مدیریت مدارس از مدیریت آموزشی اسلامی فاصله بیشتری گرفته و بر چالش‌ها و مشکلات نظام آموزشی اضافه می‌شود.

یافته‌های پژوهش «مدیریت اسلامی و ارتباط آن با تعلیم و تربیت» نشان می‌دهد که پس از گذشت سی و سه سال از پیروزی انقلاب اسلامی، هنوز خلأ وجود سازمانی که به روشی کاملاً اسلامی مدیریت گردد، احساس می‌شود و در نظام آموزشی جامعه اسلامی ما هنوز برخی از مدارس توسط مدیرانی شایسته اداره نمی‌شود (علیمردانی، ۱۳۹۰). به همین دلیل به چگونگی اجرا و موانع اجرایی مدیریت اسلامی در سازمان‌های آموزشی اشاره نشده و یا لاقلاً پژوهشگران مشاهده نکرده‌اند. از دیگر سو گزارش‌ها نشان می‌دهد مطالعات مرتبط موضوعی به اندازه کافی انجام نشده، منابع کافی برای پیاده‌سازی مدیریت اسلامی در آموزش و پرورش و مدارس وجود ندارد و یا به سختی دست‌یافتنی است، پژوهشگران مدیریت اسلامی نتوانسته‌اند به سؤالات متولیان آموزشی پاسخ دهند، در باره مدیریت مدرسه با رویکرد اسلامی پژوهش

چندانی صورت نگرفته، مدیریت آموزشی اسلامی به‌طور جدی مورد بررسی قرار نگرفته و با چالش‌های متعددی روبرو است، تا بحال مجموعه علمی-پژوهشی قابل اعتنایی درباره مدیریت آموزش و پرورش با رویکرد اسلامی تدوین نگردید. از این‌رو ما شاهد آن هستیم که تاکنون کتاب، مقاله و تحقیقات تأثیرگذاری پیرامون مدیریت آموزشی در پرتو آموزه‌های نهج البلاغه نوشته نشده است. مؤید این شکاف مطالعاتی، پژوهش توصیفی-تحلیلی سعیدی (۱۳۹۰) است که در مورد «بررسی و پایش نوشتارهای موجود: کتاب، مقاله، طرح پژوهشی و پایان‌نامه در حوزه مدیریت آموزش و پرورش با رویکرد اسلامی» انجام شد و نتیجه آن نشان می‌دهد آنچه با کلید واژه «مدیریت آموزشی-اسلامی» یافت می‌شود به اندازه انگشتان دو دست تجاوز نمی‌کند (تورانی، ملایی‌نژاد، حسین‌پور، ۱۳۹۹).

با در نظر گرفتن همه این گرایه‌ها، و با توجه به اینکه جامعه آموزشی ما نیازمند دانش مدیریت آموزشی اسلامی علوی‌محور بوده و است در همایش ملی «رویکرد اسلامی در مدیریت آموزش و پرورش» که در سال ۱۳۸۹ توسط سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی برگزار گردید، مقاله‌ها، طرح‌های پژوهشی و پایان‌نامه‌ها در حوزه مدیریت آموزش و پرورش با رویکرد اسلامی بررسی و پالایش شده است (تورانی، ملایی‌نژاد، حسین‌پور، ۱۳۹۹). از این رو پژوهش حاضر با هدف «تبیین مدیریت آموزشی اسلامی در پرتو نهج البلاغه: ارائه الگوی پیشنهادی»، درصدد آن است تا به دو سؤال «مدیریت آموزشی اسلامی در پرتو نهج البلاغه چه ابعاد، مؤلفه‌ها و نشانگرهایی دارد؟ و چه الگوی مفهومی پیشنهادی می‌توان برای مدیریت آموزشی اسلامی در پرتو نهج البلاغه ارائه داد؟» پاسخ دهد. از این‌رو با نظر داشت به اهداف و سؤالات پژوهش، پرداختن به موضوع مورد مطالعه به دلایل زیر می‌تواند دارای ضرورت و اهمیت باشد:

- به کارگیری مدیران آموزشی صالح جهت تربیت انسان‌های مؤمن و متخلق به اخلاق اسلامی برای تجلی عینی فرهنگ غنی اسلامی در رفتار شخصی و مناسبات عمومی آنان
- بسط‌سازی تربیت تخصصی و حرفه‌ای دانش‌آموزان برای ورود به زندگی شایسته در جامعه شغلی متناسب با نظام معیار اسلامی

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

مدیریت اسلامی و نهج البلاغه

مدیریت اسلامی نوعی حسن اندیشه و درایت و تعمق در کارها است که ریشه در مبانی ایدئولوژیک اسلام دارد (سرمدی، ۱۳۸۸) و مدیریت امانتی است که به فرد سپرده می‌شود تا ضمن حفظ روابط دوستانه با کارکنان، رضایت خدا را پیشانی وظایف محوله سازمانی قرار دهد از این‌رو به مدیران نظام اسلامی توصیه می‌شود تا به سه رکن مهم مدیریت اسلامی پایبند باشند که در ادامه توضیح داده می‌شود.

رکن اول: تقوی الهی

تقوا نگهداشت حرمت خدا و دور بودن از آن چیزی است که انسان را از خدا دور کند؛ چه در ظاهر و چه در باطن (فضلی، ۱۳۹۱). چرا که انسان تقوای پیشه از عقاب الهی ترسانند، به نعمت الهی امیدوارند و به خدا عشق می‌ورزند به همین دلیل حضرت علی «ع» در نامه ۳۱ به امام حسن «ع» می‌نویسد: «أَوْصِيكَ بِتَقْوَى اللَّهِ» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «تو را به ترس از خدا سفارش می‌کنم» و در خطبه ۲۴ می‌فرماید: «اتَّقُوا اللَّهَ عِبَادَ اللَّهِ وَ قَرُّوا إِلَى اللَّهِ مِنَ اللَّهِ» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹)، «ای بندگان خدا از خدا بترسید و از خدا، به سوی خدا فرار کنید» چرا که ترس از خدا و فرار به سوی او باعث می‌شود مدیران و کارکنان سازمان حرمت پروردگار خویش را نگه دارند و وظایف سازمانی خویش را خداپسندانه انجام دهند.

رکن دوم: نظم در کارها

نظم و ترتیب یعنی آراستگی، سامان‌بخشی و ترتیب کارها. بهترین شاهی که می‌توان از سخنان اهل بیت (ع) برای بیان اهمیت این موضوع یاد کرد، خطبه ۹۱ نهج البلاغه است، آن‌سان که امام بیان «ع» می‌فرماید «الْحَمْدُ لِلَّهِ ... وَ نَظْمٌ بِلَا تَغْلِيْقٍ رَهَوَاتٍ فَرْجَهَا» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «ستایش خدایی را سزااست که... پستی

و بلندی آسمان و فاصله‌های وسیع آن را بدون اینکه بر چیزی تکیه کند، نظم بخشید». نظم از ارکان مهم و از رموز موفقیت زندگانی اهل‌بیت (ع) بوده و از موضوعات مهمی است که مولی «ع» در واپسین ساعات عمر شریف خود در بخشی از نامه ۴۷ نهج‌البلاغه به فرزندان سفارش کرده و فرمود: «أَوْصِيكُمْا ... نَظْمَ أَمْرِكُمْ ...» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «شما را به... نظم در امور زندگی... سفارش می‌کنم». لذا با پیروی از نظم مورد تأکید مدیریت علوی، مدیران واحدهای اجرایی و منابع مادی و انسانی سازمان باید تابع نظم و ترتیب دقیق و منطقی باشند (علاقه‌بند، ۱۳۹۰). تا با همکاری کارکنان بتوانند هدف مشخصی را تعقیب و عملیاتی کنند.

رکن سوم: روابط انسانی

اصطلاح روابط انسانی که معمولاً برای توصیف شیوه رفتار و کنش متقابل مدیران با زیردستان به کار می‌رود (علاقه‌بند، ۱۳۹۰) در مدیریت اسلامی علوی‌محور، مبتنی بر کرامت ذاتی انسان و نرمش حداکثری است به همین دلیل امام علی «ع» در نامه ۵۳ به مالک می‌نویسد «أَشْعِرْ قَلْبَكَ الرَّحْمَةَ لِلرَّعِيَّةِ وَالْمَحَبَّةَ لَهُمْ وَاللِّطْفَ بِهِمْ» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «مهربانی با مردم را پوشش دل خویش قرار ده و با همه دوست و مهربان باش» اما شرط این مهربانی، دوستی با خدا است زیرا امام بیان «ع» در خطبه ۲۱۴ فرمود «عَبَادَ اللَّهِ ... يَتَوَاصِلُونَ بِالْوَلَايَةِ وَ يَتَلَقَّوْنَ بِالْمَحَبَّةِ ...» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «بندگان خدا ... با دوستی با خدا به یکدیگر می‌پیوندند، و با محبت یکدیگر را دیدار می‌کنند...». افزون بر دوستی با خدا و عشق به یکدیگر، عشق و محبت به اهل بیت «ع» دشمنی با آن‌ها را از بین خواهد برد چرا که حضرت «ع» در حکمت ۴۵ نهج‌البلاغه می‌فرماید: «لَوْ ضَرَبْتُ حَيْشُومَ الْمُؤْمِنِ بِسَيْفِي هَذَا عَلَى أَنْ يُبْغِضَنِي مَا أَبْغَضَنِي، ...» (دشتی، ۱۳۷۹)؛ «اگر با شمشیرم بر بینی مؤمن بزنم که دشمن من شود، با من دشمنی نخواهد کرد...». بنابراین شرط اساسی روابط انسانی علوی‌محور؛ دوستی مدیران و کارکنان با خدا، عشق و محبت به اهل بیت «ع» و همراهی و هم‌سویی با یکدیگر است. زیرا ایمان عاطفی حتی در اطاعت سازمانی و اجتماعی هم تأثیر می‌گذارد و زمینه‌ساز تبعیتی عاشقانه می‌شود نه اطاعت صرفاً رسمی و تشریفاتی.

زیرساخت مدیریت آموزشی اسلامی

مدیریت در یک نظام ارزشی که «فرایند بکارگیری مؤثر و کارآمد منابع مادی و انسانی در برنامه‌ریزی، سازماندهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل است که برای دستیابی به اهداف سازمانی و براساس نظام ارزشی مورد قبول صورت می‌گیرد» (عظیم‌زاده اردبیلی، ۱۳۸۶)، در آموزش و پرورش به‌عهده متولیان نظام آموزشی می‌باشد. چرا که امام علی «ع» یکی از وظایف حکومتی خود را هدایت امور آموزشی مردم می‌داند آن‌سان که در خطبه ۳۴ نهج‌البلاغه می‌فرماید: «أَيُّهَا النَّاسُ ... حَقِّكُمْ عَلَيَّ ... تَعْلِيمُكُمْ كَيْلًا تَجْهَلُوا وَ تَأْدِيبُكُمْ كَيْمًا تَعْلَمُوا» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «ای مردم حق شما بر من این است ... شما را آموزش دهم تا بی‌سواد و نادان نباشید و شما را تربیت کنم تا راه و رسم زندگی را بدانید». بدان جهت که رسالت مدیریت آموزشی هدایت مدارس در مسیر تربیت انسانی موحد، مؤمن، متعهد به مسئولیت‌ها و وظایف در برابر خدا، خود، دیگران و طبیعت، مهرورز، جمع‌گرا و جهان‌اندیش، با اراده و امیدوار، دانا و توانا، پاکدامن و باحیا، انتخابگر و آزادمنش، متخلق به اخلاق اسلامی (ریاست جمهوری اسلامی، ۱۳۹۰). است به همین دلیل برای مدیریت آموزشی اسلامی باید زیرساختی طراحی شود که مبتنی بر منابع چهارگانه استنباط احکام شرعی به شرح زیر باشد:

منبع اول: کتاب خدا

قرآن معتبرترین سند تاریخ اسلام و اصلی‌ترین منبع برای هدایت انسان‌ها است زیرا حضرت امیر «ع» در حکمت ۳۱۳ فرمود: «فَالْقُرْآنَ نَبَأًا مَا قَبْلَكُمْ وَ خَبَرًا مَا بَعْدَكُمْ وَ حُكْمًا مَا بَيْنَكُمْ» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «در قرآن اخبار گذشتگان و آیندگان، و احکام مورد نیاز زندگی‌تان وجود دارد» به همین دلیل در نامه ۶۹ به یکی از کارگزاران حکومتی فرمود: «تَمَسَّكَ بِحَبْلِ الْقُرْآنِ وَ اسْتَصْحَبْهُ» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ به ریسمان قرآن چنگ زن، و از آن نصیحت‌پذیر» و در خطبه ۱۵۶ به مردم بصره می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ بِكِتَابِ اللَّهِ ... مَنْ

عَمَلٍ بِهِ سَقَى» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «بر شما باد به قرآن، که ... هر کس بدان عمل کند پیشتاز است». مؤید این رویکرد علوی، دیدگاه قرآنی پیامبر اکرم «ص» است که فرمود: «عَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ، فَاتَّخِذُوهُ إِمَامًا وَقَائِدًا»؛ بر شما باد به قرآن، پس آن را پیشوا و رهبر خود سازید» تا هدایت شوید (محمّدی ری شهری، ۱۳۸۱). زیرا حق تعالی فرمود: «مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي» (اعراف / ۱۷۹)؛ «هر که را خدا هدایت نماید، هدایت یافته است».

منبع دوم: سنت

سنت، گفتار و کردار اهل بیت «ع» است که به اراده خداوند بر عصمت اهل بیت «ع» و بر پاکی آنان از هرگونه پلیدی فکری و عملی اشاره دارد تا الگوی مسلمانان باشند زیرا حق تعالی فرمود: «لَقَدْ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (اعراف/ ۲۰)؛ «به یقین برای شما رسول خدا سرمشق نیکویی است» و بفرموده امام سجاد «ع»: «إِنَّ أَفْضَلَ الْأَعْمَالِ عِنْدَ اللَّهِ مَا عَمِلَ بِالسُّنَّةِ وَإِنْ قُلَّ» (محمّدی ری شهری، ۱۳۸۱)؛ «برترین کارها نزد خداوند، آن است که طبق سنت عمل شود، گرچه اندک باشد» افزون بر آن امام مؤمنان «ع» در نامه ۳۱ می‌فرماید: «اعْلَمْ يَا بُنَيَّ أَنَّ أَحَبَّ مَا أَنْتَ آخِذٌ بِهِ إِلَيَّ مِنْ وَصِيَّتِي ... الْأَخْذُ بِمَا مَضَى عَلَيْهِ الْأَوَّلُونَ مِنْ آبَائِكَ وَ الصَّالِحُونَ مِنْ أَهْلِ بَيْتِكَ ...» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «پسرم بدان آنچه بیشتر از به‌کارگیری وصیتم دوست دارم ... پیمودن راهی است که پدران، و صالحان خاندانت پیموده‌اند» لذا مدیران جامعه اسلامی و متولیان نظام آموزشی باید به سنت پاک خاندان عصمت «ع» مباحثات کنند و عامل به توصیه حضرت علی «ع» باشند آن‌سان که در نامه ۳۱ فرمود: «أَنَّ أَفْضَلَ عِبَادِ اللَّهِ عِنْدَ اللَّهِ إِمَامٌ عَادِلٌ ... فَأَقَامَ سُنَّةَ مَعْلُومَةٍ» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «برترین بندگان خدا در پیشگاه او رهبر عادل است که ... سنت شناخته شده را بر پا دارد».

منبع سوم: عقل

با نظر به اینکه معرفت‌شناسان معتقدند عقل از منابع شناخت است که مفاهیم کلی را درک می‌کند (حسین‌زاده، ۱۳۹۳) و از نظر امام علی «ع» که در حکمت ۱۱۳ فرمود: «لَا مَالَ أَعُوذُ مِنَ الْعَقْلِ» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «سرمایه‌ای سودمندتر از عقل نیست»، عالمان شیعه برخی از قواعد فقهی و اصولی را از راه عقل اثبات می‌کنند زیرا به فرموده امام صادق «ع»: «الْعَقْلُ دَلِيلُ الْمُؤْمِنِ» (محمّدی ری شهری، ۱۳۸۱)، «خرد راهنمای مؤمن است» و از نظر امیر مؤمنان «ع» عقل دریچه‌آشنایی با کج‌روی‌ها است، آن‌سان که در حکمت ۴۲۱ فرمود: «كَفَاكَ مِنْ عَقْلِكَ مَا أَوْضَحَ لَكَ سُبُلَ غَيِّكَ مِنْ رُشْدِكَ» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «عقل تو را کفایت کند که راه گمراهی را از رستگاری نشانت دهد».

منبع چهارم: اجماع

اجماع، توافق سران دین یا اهل حل و عقد در یک عصر بر یک امر شرعی (نراقی، ۱۳۹۰)، و به معنای اتفاق نظر فقه‌های شیعه درباره یک حکم شرعی است. این اتفاق نظر به شرطی حجیت شرعی دارد که مبتنی بر دیدگاه معصومین «ع» باشد. چراکه امام باقر «ع» فرمود: «... وَ لَكِنَّا نَفْتِيهِمْ بِآثَارِ ... أَصُولِ عِلْمٍ عِنْدَنَا، نَتَوَارَثُهَا كَابِرًا عَنْ كَابِرٍ...» (محمّدی ری شهری، ۱۳۸۱)؛ «... ولیکن ما بر پایه اصول علمی که خود داریم و از پدران بزرگوار خود به ارث می‌بریم، برای مردم فتوا می‌دهیم» لذا فقیه فردی است که به کمک عقل و با استنباط از آیات و روایات راجع به دین و دنیای مردم اظهار نظر کارشناسی می‌کند و در امور مرتبط با دین و دنیای مردم از جمله آموزش و عذاب و عتاب... فتوی صادر می‌نماید زیرا با استناد به حکمت ۹۰ نهج البلاغه: «الْفَقِيهِ كُلِّ الْفَقِيهِ مَنْ لَمْ يَقْنَطِ النَّاسُ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ وَ لَمْ يُؤْيِسْهُمْ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ وَ لَمْ يُؤْمِنْهُمْ مِنْ مَكْرِ اللَّهِ» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «فقیه کامل کسی است که مردم را از آموزش خدا مأیوس، و از مهربانی او نومید نکند، و از عذاب ناگهانی خدا ایمن نسازد».

▪ مبانی نظری و پیشینه پژوهش

با گشت و گذار در منابع پژوهشی، به نظر می‌رسد، موضوع مدیریت آموزشی اسلامی در نهج‌البلاغه کمتر مورد مطالعه قرار گرفته و منابع پژوهشی، بیشتر ویژگی مدیران اسلامی را مورد بررسی قرار داده‌اند. به همین دلیل کمتر امکان مقایسه مستقیم نتایج این پژوهش با دیگر پژوهش‌های مشابه وجود دارد. علی‌حال در فرایند جستجوی گسترده، پژوهش حاضر به بررسی پیشینه مرتبط موضوعی پرداخته که در ادامه به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود.

طاهری‌پور (۱۴۰۰) به این نتیجه رسید که ویژگی‌های فردی و سبک رهبری مدیر آموزشی، گزینش و جذب و آموزش و ارزشیابی کارکنان، تربیت چندساحتی فراگیران، منابع اطلاعاتی و مالی و فیزیکی، ارزش‌ها و نمادهای فرهنگی و نیز آموزش والدین تأثیرات بنیادی در مدیریت آموزشی به سبک اسلامی خواهند گذاشت. هم‌چنین نتایج پژوهش خنیفر، ابراهیمی، محمداسماعیلی، غلامی (۱۴۰۰) نشان داد شاخص‌های تدوین الگوی توسعه شایستگی‌های مدیران ایرانی-اسلامی در آموزش و پرورش عبارت‌اند از "توسعه شایستگی‌های اسلامی و توسعه شایستگی‌های رهبری و مدیریتی"، "جانشین پروری، ارزیابی مستمر، آموزش و یادگیری مستمر و نیز مدیریت استعداد"، "سازمان‌یادگیرنده"، عدالت‌گرایی در گزینش، انتصاب و ارتقاء، برنامه‌ریزی و برنامه‌محوری و توسعه کارراه شغلی"، "فرهنگ سازمانی و گروه کارکنان"، نگرش اسلامی به مدیریت و منابع انسانی و ساختار سازمانی" و "پیامدهای مثبت فردی و سازمانی". افزون‌بر آن تورانی، ملایی‌نژاد، حسین‌پور (۱۳۹۹) در پژوهشی گزارش داده‌اند مدیریت اسلامی ۶ بُعد و ۲۱ مؤلفه دارد که عبارت‌اند از؛ ۱- مدیر «ویژگی‌های فردی مدیر مدرسه و سبک رهبری». ۲- کارکنان «گزینش و جذب، نگهداشت، آموزش، ارتباطات و ارزشیابی». ۳- دانش‌آموزان «تربیت جسمانی، تربیت علمی، تربیت اخلاقی و دینی، تربیت اجتماعی، تربیت فنی و حرفه‌ای و تربیت هنر». ۴- منابع «سرمایه اجتماعی، سرمایه اطلاعاتی، سرمایه مالی و فیزیکی». ۵- فرهنگ مدرسه «ارزش‌ها و نمادها». ۶- والدین «آموزش و مشارکت». در پژوهش دیگر شاه‌احمدقاسمی، گودرزی، سلیمانی (۱۳۹۷) عوامل و اصول تحول‌آفرین سازمان‌های آموزشی را از منظر قرآن عوامل درونی و عوامل بیرونی دانسته‌اند که عوامل درونی شامل «ایمان، عقلانیت، کمال‌جویی» و عوامل بیرونی شامل «دین اسلام، عالمان دین، رهبری، عدالت، وحدت» در دو سطح فردی و گروهی معرفی شده‌اند که سطح فردی دربردارنده «عبودیت، تقوا، توکل، توبه، صبر، تخصص، قدرت، دعا، ظرفیت وجودی» و سطح گروهی مشتمل بر «نظارت، مشورت، آموزش، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، تشویق و تنبیه» است.

علاوه بر این‌ها، نتایج پژوهش شورچی گلنگدری، حقانی، جعفری، نیرو (۱۳۹۴) در مورد «تدوین مؤلفه‌های مدیریت آموزشی براساس آموزه‌های اسلامی» نشان داد که تمامی مؤلفه‌های دهگانه قلمرو کارکردی و وظایف مدیریت آموزشی که عبارت‌اند از؛ اجرایی، ایجاد و استقرار تغییر، برنامه آموزشی و درسی، رشد سازمانی و امور کارکنان، نظارت و راهنمایی دبیران و معلمان، روابط اجتماعی و فرهنگی در مناسبات انسانی، ارزشیابی، میانجی و یاور در حل مشکلات، بحران‌ها و تعارضات، حسابرسی و کنترل امور مالی و بودجه و پشتیبانی تدارکاتی و نیز مشاوه و راهنمایی تحصیلی و شغلی و روحی و روانی دانش‌آموزان، مورد تأیید قرار گرفته است. در مطالعه‌ای دیگر شورچی گلنگدری (۱۳۹۱) در یافته‌های پژوهش «اصول مدیریت آموزشی اسلامی» نشان داد که تمامی عوامل مستخرج از تحقیق به میزان خیلی زیاد تأیید شده که پس از دریافت تأییدیه اسلامی و علمی-کاربردی بودن مؤلفه‌های دهگانه مدیریت آموزشی، طبقه‌بندی گردید و از طبقه‌بندی مؤلفه‌ها، سیزده اصل مدیریت آموزشی اسلامی استنتاج گردید. هم‌چنین علیمردانی (۱۳۹۰) گزارش داد در کتاب‌ها، مقاله‌ها و گردهمایی‌ها به اندازه کافی به تعاریف، اصول، ویژگی و اهمیت مدیریت اسلامی در سازمان‌های آموزشی پرداخته شده اما به چگونگی اجرا و موانع اجرایی آن اشاره نشده و یا لاقلاً پژوهشگر مشاهده نکرده است. افزون‌بر آن در نتایج پژوهش خضری اقدم (۱۳۸۹) آمده که تدوین الگوی جدید از مدیریت اسلامی آموزش و پرورش یک نیاز و ضرورت است و در عصر کنونی لزوم

توجه و به کارگیری مفروضات متافیزیکی از جمله دین و مفاهیم اسلامی بیشتر آشکار می شود. هم چنین تدبیری (۱۳۸۸) در پژوهشی گزارش داد مدیران مؤسسات آموزشی اسلامی دو ویژگی دارند؛ ۱- فردی و اخلاقی شامل؛ مهربانی و نرم خویی، تواضع و فروتنی، دوری از خودخواهی و خودرایی. ۲- ارتباط جمعی و رفتار گروهی مشتمل بر؛ خودداری از خشم و کظم غیض، شنونده خوب، و تسلط بر کار. خولیک^۱ (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان "کاربرد مدیریت اسلامی در ارتقای کیفیت آموزش" تلاش و اعمال مدیریت اسلامی را دربردارنده افزایش کارکنان آموزش و پرورش، دانش آموزان، برنامه درسی، فرآیند یادگیری، زیرساخت های آموزشی، مالی و روابط با جامعه دانست. در پژوهشی دیگر اردواتی، رحمان و سیسوانتو^۲ (۲۰۲۰) نشان می دهد هشت ماده مدیریتی مهم یک مؤسسه آموزشی اسلامی عبارت اند از: مدیریت برنامه درسی، مدیریت پرسنل، مدیریت کلاس درس، مدیریت دانشجویی، مدیریت تسهیلات و زیرساخت، مدیریت مالی، مدیریت مشارکت جامعه و نیز مدیریت و رهبری اصلی.

بسی^۳ (۲۰۱۸) در پژوهشی ارتقای کیفیت معارف اسلامی را اولین قدم مهم مدیریت کیفیت آموزش اسلامی دانست و راهبرد اساسی ارتقای مستمر کیفیت، با بهترشدن همه زمینه های قابل رشد در مدیریت آموزش اسلامی، بهبودی کادرآموزشی، فراگیران، برنامه درسی، فرآیند یادگیری، زیرساخت های آموزشی، مالی و روابط عمومی شروع می شود. هم چنین سلیم، مالیک و ختک^۴ (۲۰۱۶) در پژوهشی برخی از اصول اسلامی مدیریت منابع انسانی را، اهمیت رابطه مدیر و کارمند، اعتماد متقابل، اخلاص، عدالت، مشورت متقابل برای حل مشکلات سازمانی، برابری، تقسیم کار، تفویض اختیار و پاداش یا پرداخت کارکنان، صداقت، شایستگی، منفعت سازمان، کارفرما و کارمند، و توسعه سیستم مدیریت اثربخش معرفی کرده اند. علاوه بر آن نتایج پژوهش عباسی، رحمان و بی بی^۵ (۲۰۱۰) نشان می دهد الگوی مدیریت اسلامی با انعطاف پذیری، قابلیت تطبیق با شرایط را برای دستیابی بهینه سازمان ها و افراد آن دارد و مسئولیت پذیری را در بین اعضای سازمان افزایش می دهد تا بهترین عملکرد خود را برای موفقیت جمعی ارائه دهند و به سازمان ها کمک می کند تا سیستم مدیریت خود را تقویت کنند. در پژوهش دیگر عابد^۶ (۲۰۰۶) با مطالعه رهبری در مدارس اسلامی گزارش داده همه مدیران از معارف و متون دینی برای راهنمایی عناصر رهبری تحول آفرین، و نیز برای برخی عناصر رویکرد رهبری خدمتگزار و رهبری موقعیتی، رویکرد قدرت نفوذ، منابع خبره و مشروع و اجباری قدرت جهت تأثیرگذاری بر پیروان خود استفاده کرده اند.

به طور کلی با جمع بندی مبانی نظری و بررسی ۱۵ پیشینه پژوهشی و ارتباط آن با پژوهش حاضر می توان گفت در جامعه ما بیشترین پژوهش های مربوط به مدیریت اسلامی، در حوزه حکمرانی و رشته مدیریت دولتی است در حالی که در گستره علوم تربیتی و رشته مدیریت آموزشی، پژوهش یکپارچه مرتبط با مدیریت آموزشی اسلامی که مستند به آموزه های نهج البلاغه باشد، کمتر یافت می شود به همین دلیل به نظر می رسد لازم است پژوهش های کیفی و ترکیبی بیشتری در این حوزه مطالعاتی انجام شود.

روش شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل مضمون^۷ انجام شده است. این روش یکی از رایج ترین راهبردهای کیفی بوده (بولیج و سویینی^۸، ۱۹۹۶) و اخیراً به عنوان یک روش منحصر به فرد

1. Kholik
2. Erdawati, Rahman, & Siswanto
3. Basyit
4. Salim, Malik, & Khattak
5. Abbasi, Rehman, & Bibi
6. Aabed
7. theme Analysis
8. Bolich & Sweeney

شناخته شده است (جوف^۱، ۲۰۱۲). جامعه پژوهش، ۹۱ کتاب نهج‌البلاغه «به زبان فارسی ۵۵ ترجمه، انگلیسی ۱۳ ترجمه، و دیگر ۲۳ ترجمه» (بنیاد بین‌المللی نهج‌البلاغه، ۱۳۹۱) است. نمونه پژوهش با توجه به نظر پاتون مبنی بر قاعده‌مند نبودن تعیین نمونه در پژوهش کیفی (محمدپور، ۱۳۹۲)، نهج‌البلاغه محمد دشتی با ترجمه فارسی از طریق نمونه‌گیری هدفمند تا مرز اشباع نظری انتخاب شده‌است. از نمونه‌گیری هدفمند به دلیل اینکه حاوی بیشترین مفاهیم مرتبط موضوعی بوده و از اشباع نظری به این دلیل که مفاهیم جدیدی در متن یافت نشد، استفاده گردید. دلایل و معیار انتخاب نمونه، مشورت با حافظان و نهج‌البلاغه پژوهان، بررسی و مطالعه منابع مرتبط، نزدیک بودن متن با اهداف پژوهش، سلیس و روان بودن ترجمه، مطالب تخصصی موضوعی، کاربردی بودن مفاهیم مورد مطالعه و توضیحات ضروری در متن یا پاورقی نهج‌البلاغه ترجمه دشتی بوده است.

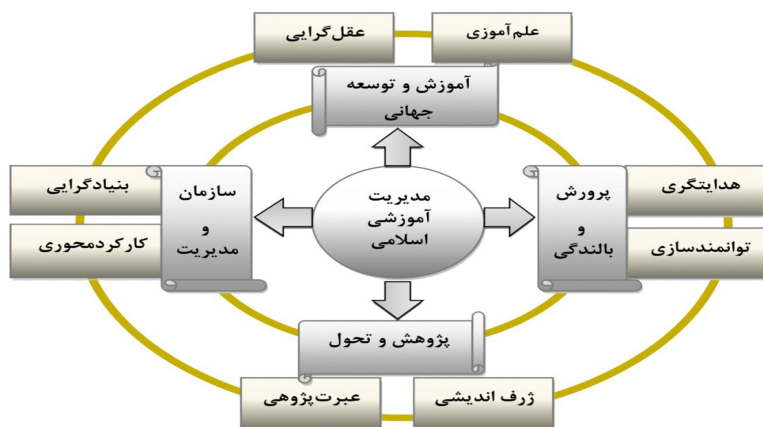
به‌منظور روایی‌سنجی سؤال‌ها از روایی محتوایی بهره‌گیری، و با خبرگان نهج‌البلاغه‌شناس برای تأیید و صحت کلیت و اجزاء متن مورد مطالعه نظرخواهی شد و از آنجا که نوع مضامین مستخرج از نهج‌البلاغه توصیفی و مشهود (عابدی‌جعفری، تسلیمی، فقیهی و شیخ‌زاده، ۱۳۹۰) بوده و دخل و تصرفی در آن نشده، از روایی بالایی برخوردار است. تعیین پایایی سؤال‌ها با بهره‌گیری از پیشنهاد آندرسون (عباس‌زاده، ۱۳۹۱) با سنجش صحت مفاهیم کلی متن از طریق صحت فرایند پژوهش، قابل فهم بودن مطالب برای اساتید حوزه و دانشگاه و نیز درک مفاهیم آن توسط مدرسین و حافظان نهج‌البلاغه انجام شده است.

یافته‌های پژوهش

در پاسخ به سؤال اول مبنی بر اینکه «مدیریت آموزشی اسلامی در پرتو نهج‌البلاغه چه ابعاد، مؤلفه‌ها و نشانگرهایی دارد؟»، نتایج حاصله نشان می‌دهد که ۲۷۳۰ کد اولیه در قالب عنوان کلی شناسایی گردید که پس از تصحیح و تطبیق مفاهیم مرتبط موضوعی در ۴ بُعد و ۸ مؤلفه دسته‌بندی شده‌اند که در بُعد «آموزش و توسعه جهانی» با ۲ مؤلفه «علم‌آموزی و عقل‌گرایی»، در بُعد «پرورش و بالندگی» با ۲ مؤلفه «هدایت‌گری و توانمندسازی»، در بُعد پژوهش و تحول با ۲ مؤلفه «ژرف‌اندیشی و عبرت‌پژوهی» و در بُعد «سازمان و مدیریت» با ۲ مؤلفه «بنیادگرایی و کارکردمحوری» همراه با ۳۷۶ نشانگر در نهج‌البلاغه شناسایی شده‌اند که خطبه‌ها با حرف (خ)، نامه‌ها با حرف (ن)، حکمت‌ها با حرف (ح) و غرائب‌الکلام با حرف (غ) در جدول ۱ نمایان است.

جدول ۱. ابعاد، مؤلفه‌ها و نشانگرهای سؤال اول پژوهش

ابعاد	مؤلفه‌ها	نشانگرها	تعداد
آموزش و توسعه جهانی	علم‌آموزی	از نشانه‌های پرهیزکاران این است که در کسب دانش حریص هستند (خطبه/۱۹۳)؛ خ: ۳، ۶۵، ۷۱، ۷۲، ۷۶، ۹۱، ۹۳، ۱۰۵، ۱۱۰، ۱۴۷، ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۵۸، ۱۶۰، ۱۷۶، ۱۹۱، ۱۹۸، ۲۳۹، ن: (۳۱، ۴۱، ۶۷، ۱۰۵)، ح: (۵، ۶، ۷۳، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۹۲، ۹۴، ۱۱۳، ۱۴۷، ۱۹۷، ۲۰۵، ۲۸۸، ۳۲۰، ۳۶۶، ۳۷۲، ۴۷۷).	۴۲
	عقل‌گرایی	آن کس که از عقل نصیحت خواهد به او خیانت نمی‌کند (حکمت/۲۸۱)؛ خ: (۱، ۸۲، ۸۷، ۱۰۳، ۱۰۶، ۱۵۳، ۱۸۹، ۱۹۲)، ن: (۳۱، ۵۳، ۶۷، ۶۹، ۱۳۱)، ح: (۷۸، ۹۶، ۹۸، ۱۵۷، ۲۶۵، ۲۷۴)، ۲۸۱، ۳۸۲.	۲۲

شکل ۱. الگوی مفهومی پیشنهادی مدیریت آموزشی اسلامی در پرتو نهج‌البلاغه

بدین ترتیب الگوی مفهومی پیشنهادی در شکل ۱ برای تبیین مدیریت آموزشی با بهره‌گیری از خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها و غرائب‌الکلام نهج‌البلاغه طراحی شده است. در این الگوی پیشنهادی ابتدا رابطه تأثیرگذار مدیریت آموزشی اسلامی بر چهار بُعد «آموزش و توسعه جهانی»، «پرورش و بالندگی»، «پژوهش و تحول» و «سازمان و مدیریت» نشان داده شده، سپس رابطه دو طرفه هر یک از ابعاد چهارگانه را با یکدیگر به تصویر می‌کشد. آنگاه ارتباط ماتریسی هر چهار بُعد و هشت مؤلفه آن‌ها، «علم‌آموزی و عقل‌گرایی»، «پرورش و بالندگی»، «هدایت‌گری و توانمندسازی»، «ژرف‌اندیشی و عبرت‌پژوهی» و «بنیادگرایی و کارکردمحوری» را در حلقه سوم به صورت تلفیقی نمایش می‌دهد و در نهایت ارتباط سیستمی، ماتریسی و چندطرفه تمامی ابعاد و مؤلفه‌های مدیریت آموزشی اسلامی به‌عنوان روح حاکم بر این الگو مفهومی به متولیان نظام آموزشی نشان داده می‌شود تا جامعه آموزشی نظام اسلامی ما را علوی‌محور هدایت کنند.

تحلیل داده‌های پژوهش

برای تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های حاصل از متن پژوهی نهج‌البلاغه از دو روش «قالب مضامین» و «شبکه مضامین» و سه سطح؛ مضامین پایه «نکات کلیدی متن»، مضامین سازمان‌دهنده «حاصل از ترکیب و تلخیص مضامین پایه» و مضامین فراگیر «دربرگیرنده اصول حاکم بر متن» (آتراید و استرلینگ، ۲۰۰۱)، بهره‌گیری شد و سه مرحله کلان «تجزیه و توصیف متن، بررسی متن، و ترکیب و ادغام یافته‌ها» (آتراید و استرلینگ ۲۰۰۱، ۱) و شش گام «آشنایی با داده‌های خود، ایجاد کدهای اولیه، جستجوی مضامین، مرور مضامین، تعریف و نام‌گذاری مضامین و تهیه گزارش» (براون و کلارک، ۲۰۰۶)، با هم ترکیب گردیده و ۲۲ اقدام به صورت فرایند گام به گام و جامع، عرضه شده، که در جدول ۲ نمایان است. پیروی از این فرایند پژوهشگران (پزشکان و کارورزان) را تشویق می‌کند تا به‌طور انتقادی با سوگیری‌ها و فرضیه‌های خودشان درگیر شوند (کنستانتینوس، ۲۰۲۴، ص. ۲). به بیان دیگر این فرایند می‌تواند پژوهشگر را به جلوگیری از سوگیری تأییدی در هنگام تدوین تحلیل کمک کند. سوگیری تأییدی^۱ یکی از انواع سوگیری شناختی است که باعث می‌شود اطلاعاتی که عقاید شما را تأیید می‌کند، ارجح به نظر آید به این معنی که پردازش و تفسیر اطلاعات به‌گونه‌ای است که آنچه قبلاً اعتقاد داشتید را اثبات می‌کند (محمودزاده، ۱۴۰۰، ص.

1. Attridge & Stirling
2. Braun & Clarke
3. confirmation bias

جدول ۲. فرایند جامع اقدام بررسی سؤال اول پژوهش

مراحل	گام‌ها	اقدام
توصیف متن	آشنایی با داده‌های خود	مطالعه اولیه نهج البلاغه، جمع‌آوری داده‌های مربوطه، انتخاب خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها و غرائب الکلام به‌عنوان ابزار جمع‌آوری داده‌ها، مطالعه مجدد و مرور نهج البلاغه، شکل‌گیری ایده‌های اولیه برای شناخت ابعاد و مؤلفه‌های مربوطه
	ایجاد کد اولیه و کدگذاری «داده‌ها»	آشنایی با کدهای داده‌محور نهج البلاغه و استخراج داده‌های مربوطه، شناسایی و معرفی ۲۷۳۰ کد اولیه از آن‌ها، تهیه چارچوب کدگذاری قالب مضامین با طراحی جدول ۳ و طراحی شکل ۱ الگوی مفهومی پیشنهادی.
اکتشاف «تحلیل» متن	جستجوی مضامین	بررسی مجدد کدهای اولیه، تطبیق کدهای اولیه با قالب مضامین و ترکیب آن‌ها برای ایجاد مضامین کلی، تحلیل کدهای اولیه جهت تبدیل به مضامین پایه، سازماندهی مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه.
	مرور مضامین	پالایش و بازبینی مضامین مشهود و مکنون نهج البلاغه، ادغام مضامین مکنون هم‌پوشان، دسته‌بندی مضامین مشهود مشابه، استفاده از شبکه مضامین در طراحی شکل ۲ با نرم‌افزار NVivo ₁₀ .
	تعریف و نام‌گذاری مضامین	تعریف ۱۱ مضمون فراگیر و ۲۰ مضمون سازمان‌دهنده و ۷۴ مضمون پایه، نام‌گذاری مضامین سه‌گانه با تعیین نشانگرها.
ادغام «متن» اکتشافی	تدوین گزارش	جمع‌بندی کدهای اولیه حاصل از متن‌پژوهی، مرتبط کردن نتایج بررسی مضامین مرتبط با سؤال پژوهش و مبانی نظری، تدوین و ارائه گزارش حاصل از بررسی متن نهج البلاغه.

بدین ترتیب با نظر به اینکه داده‌های پژوهش با سه روش «قالب مضامین»^۱، «ماتریس مضامین»^۲ و «شبکه مضامین»^۳ (براون و کلارک، ۲۰۰۶) تحلیل می‌شود، «قالب مضامین» فهرستی از مضامین شناخته شده در ادبیات نظری و یا مضامین مستخرج از متن داده‌ها را به صورت درختی و سلسله مراتبی نشان می‌دهد. «ماتریس مضامین» برای مقایسه مضامین با یکدیگر یا مقایسه مضامین در منابع داده‌ها به کار می‌رود. «شبکه مضامین» نیز نقشه‌ای شبیه تارنما به مثابه اصل سازماندهی مضامین «پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر» و روش نمایش است (فقیهی‌نژاد و کیا، ۱۳۹۷)، برای تحلیل داده‌های این پژوهش صرفاً از دو روش «قالب مضامین» و «شبکه مضامین» به شرح زیر بهره‌گیری شده است.

۱. قالب مضامین

نظر به اینکه قالب مضامین ماهیت ارتباطی سلسله مراتبی دارد و مضامین سطوح پایین‌تر را در قالب خوشه‌ها و ایجاد مضامین سطح بالاتر (عابدی جعفری، ۱۳۹۰)، سازماندهی و گروه‌بندی می‌کند، در فرایند تحلیل داده‌ها، ۲۷۳۰ کد اولیه مستخرج از نهج البلاغه به ۱۱ مضمون فراگیر و ۲۰ مضمون سازمان‌دهنده و ۷۴ مضمون پایه تبدیل شده که همراه با ۶۲۳ نشانگرها در خطبه‌ها با حرف (خ)، نامه‌ها با حرف (ن)، حکمت‌ها با حرف (ح) و غرائب الکلام با حرف (غ) در جدول ۳ نمایان است.

جدول ۳. مضامین و نشانگرهای مدیریت آموزشی اسلامی

مضامین و نشانگرها	مضامین پایه	مضامین	مضامین و نشانگرها
فرایند یاددهی - یادگیری	فراگیری دانش	دانش افرایی	در فراگیری علم و دانش پیش از آن که درختش بخشکد تلاش کنی (خ/ ۱۰۵)، (خ/ ۷۶)، (ن/ ۳۱)، (ح/ ۷۹، ۸۰، ۱۹۷، ۱۹۸)، (خ/ ۳، ۶۵، ۷۱، ۷۲، ۱۲۰، ۱۰۵، ۱۴۷، ۱۵۸، ۱۷۶، ۱۹۱، ۱۹۸)، (ن/ ۳۱، ۶۷)، (ح/ ۱۴۷)
مرجع دانش	روش تدریس پرسش و پاسخ		قرآن «چشمه‌های دانش و دریاهای علوم است (خ/ ۱۹۸)، (خ/ ۳، ۶۵، ۷۱، ۷۲، ۱۲۰، ۱۰۵، ۱۴۷، ۱۵۸، ۱۷۶)، (ن/ ۳۱، ۶۷)، (ح/ ۱۴۷)
علم‌شناسی	برای فهمیدن بپرس... که نادان آموزشگیرنده، همانند (دانا است (ح/ ۳۲۰)، (خ/ ۶)، (و (ح/ ۹۳، ۹۸، ۱۸۹)		روش تدریس پرسش و پاسخ
بقای عالمان راستین	علم‌شناسی		(اسلام ظاهرش علم و باطنش حکمت است (خ/ ۱۵۲)، (خ/ ۹۱)، (و (ح/ ۹۲)
ارتقاء دانایی	دانشمندان، تا دنیا برقرار است زنده‌اند (ح/ ۱۴۷)، (خ/ ۹۶، ۱۰۵، ۳۱)، (ن/ ۳۷۲، ۴۷۷، ۱۱۰)، (خ/ ۲۳۹)، (و (ح/ ۱۰۵، ۳۱)	رسالت دانش	دانشمندان، تا دنیا برقرار است زنده‌اند (ح/ ۱۴۷)، (خ/ ۹۶، ۱۰۵، ۳۱)، (ن/ ۳۷۲، ۴۷۷، ۱۱۰)، (خ/ ۲۳۹)، (و (ح/ ۱۰۵، ۳۱)
آگاهی و هوشیاری	ارزش هر کس به مقدار دانایی و تخصص اوست (ح/ ۸۱)، (ح/ ۵، ۹۴، ۹۶)، (۱۱۳، ۱۴۷، ۲۰۵، ۲۰۸، ۲۸۸)، (خ/ ۱۵۴، ۱۶۰، ۱۹۳)، (و (ن/ ۳۱)	تأمل و بازنگری	ارزش هر کس به مقدار دانایی و تخصص اوست (ح/ ۸۱)، (ح/ ۵، ۹۴، ۹۶)، (۱۱۳، ۱۴۷، ۲۰۵، ۲۰۸، ۲۸۸)، (خ/ ۱۵۴، ۱۶۰، ۱۹۳)، (و (ن/ ۳۱)
استدلال منطقی	خداوند مخلوقات خود را با اموری که آگاهی ندارند آزمایش می‌کند تا بد و خوب تمیز داده شود (خ/ ۱۹۲)، (خ/ ۸۲، ۱۰۳، ۱۵۳، ۱۹۲)، (ن/ ۳۱)، (و (ح/ ۶۹، ۹۸، ۱۵۷، ۲۷۴)	شناخت فکری	خداوند مخلوقات خود را با اموری که آگاهی ندارند آزمایش می‌کند تا بد و خوب تمیز داده شود (خ/ ۱۹۲)، (خ/ ۸۲، ۱۰۳، ۱۵۳، ۱۹۲)، (ن/ ۳۱)، (و (ح/ ۶۹، ۹۸، ۱۵۷، ۲۷۴)
مباحثه حکیمانه و منطقی	مهاجرت عقلی		خداوند هرگز انسان‌ها را بدون ... برهانی قاطع‌ها (نکرد (خ/ ۱)، (خ/ ۸۳، ۱۰۶، ۱۸۹)، (و (ح/ ۲۸۱)
گفتگو و مناظره	با دانشمندان فراوان گفتگو کن و با حکیمان فراوان (بحث کن (ن/ ۵۳) و (ن/ ۶۷)، (خ/ ۸۳)، (و (ح/ ۲۶۵)		گفتگو و مناظره
پرهیز از بیهوده‌گویی	آنچه نمی‌دانی مگو و آنچه بر تو لازم نیست بر زبان (نیاور (ن/ ۳۱)، (خ/ ۸۷)، (و (ح/ ۷۸، ۱۴۷، ۳۸۲)		پرهیز از بیهوده‌گویی
صداقت و راستگویی	راستگو در راه نجات و بزرگواری است (خ/ ۸۶)، (خ/ ۱۵۴، ۱۷۵، ۱۷۶)، (و (ن/ ۵۳)		صداقت و راستگویی
منبع و چراغ هدایت	خداوند هرگز انسان‌ها را بدون پیامبر یا کتابی آسمانی... را نساخته (است (خ/ ۱)، (خ/ ۲، ۹۷، ۱۰۶، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۵۶)، (و (ح/ ۱۴۷)	منشور اعتقادی - اجتماعی	منبع و چراغ هدایت
سبک زندگی سالم	راه نیکی در پیش گیرید تا هدایت شوید و از شر و بدی پرهیز کنید تا در راه راست قرار گیرید (خ/ ۱۶۷)، (خ/ ۸۳، ۱۱۳، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۶)، (ن/ ۳۱، ۳۳، ۶۹، ۷۶)، (و (ح/ ۳۱، ۵۴، ۷۶، ۱۵۳)		سبک زندگی سالم
اطاعت الهی	خداوند برای اطاعت، نگرهبانانی قرار داد. شما هر گامی که برمی‌دارید یآوری از طرف خدای سبحان وجود دارد که زبان‌ها به نیروی آن‌ها سخن می‌گویند (خ/ ۲۱۴)، (خ/ ۱۶۱، ۱۶۱، ۱۶۱)، (ن/ ۵۳، ۶۹)، (و (ح/ ۱۵۶، ۱۶۵، ۳۳، ۳۸۳)		اطاعت الهی

ساختار تئوراتی فرهنگی	توسعه ظرفیت تربیتی	توسعه ظرفیت عملی	غفلت و گمراهی	آن کس که هدایت، راهنمای او نباشد؛ گمراهی او را به هلاکت خواهد افکند (خ/۲۸)، (خ/۲۳، ۷/۱۵۴، ۱۶۴، ۲۰۱، ۲۰۶، ۲۳۰)، و (ن/۱۵۳)
			خودبزرگ بینی	حلقه های زنجیر خودبزرگ بینی را از گردن باز کنید (خ/۱۹۲)، (خطبه/۵، ۸۶، ۱۹۲)، (نامه/۳۱، ۵۳)، و حکمت/۱۶۱، ۳۹۸
			اندرز و اصلاح	ای مردم برای اصلاح خودتان مرا یاری کنید (خ/۱۳۶)، (خ/۱۰۵، ۱۳۱، ۱۸۲، ۲۲۷)، (ن/۳۱، ۵۳)، و (ح/۸۹)
			ایمان و معنویت	ایمان روشن ترین راهها و نورانی ترین چراغهاست، با ایمان می (توان به اعمال صالح راه برد (خ/۱۵۶)، (ح/۲۲۷)، و (غ/۵)
زیربنای	تدبیر بنیادی	زمینه یابی عبرت شناسی	سخت کوشی مداوم	حق جز با تلاش و کوشش به دست نمی آید (خ/۲۹)، (خ/۱۱، ۱۵۰، ۲۳۰)، (ن/۳۱، ۵۷)، و (ح/۲۴۵، ۲۴۹، ۲۷۸، ۳۸۶، ۴۴۴)
			استقامت و پایداری	همانا خداوند هرگز استخوان شکسته ملتی را بازسازی نفرمود مگر پس از آزمایش ها و تحمل مشکلات (خ/۱۸۸)، (خ/۱۱۴، ۱۷۱، ۱۸۹)، و (ن/۳۱، ۳۸، ۵۳)
			دوراندیشی	خردمند با تقوی « امروز، رعایت زندگی فردا کرده و هم اکنون» (آینده خود را دیده است (خ/۸۳)، (ن/۵۳)، و (ح/۴۸، ۱۸۱)
			مطالعه و تحقیق	دو گرسنه هرگز سیر نشوند: جوینده علم و جوینده مال (ح/۴۵۷)، (خ/۲)، و (ن/۳۱، ۵۳)
عبرت شناسی	مناخ	موانع عبرت شناسی	آندیشه ورزی	هر کس که بیندیشد، آگاه شود (نامه/۳۱)، و (ح/۳۱، ۵۳، ۳۶۵، ۲۸۱، ۱۱۳، ۸۶، ۴۸)
			تدبیر	خدا « آنچه را که آفرید... آن را مدیریت و با» (مهربانی تدبیرشان کرد (خ/۹۱) و (خ/۱۰۶)
			زندگی پیشینیان	خدا « از آثار گذشتگان عبرت های پندآموز برای شما ذخیره» کرد (خ/۸۳)، (خطبه/۳۲، ۸۳، ۸۶، ۱۱۱، ۲۰۹، ۱۶۱، ۱۸۲، ۱۹۱)، (ن/۱۹۲، ۲۲۶، ۲۳۰)، (ن/۳۱، ۴۹)، و (ح/۳۱)
			دل پاک و بانشاط	قلب نوجوان چونان زمین کاشته نشده، آماده پذیرش (هر بذری است (ن/۳۱)، (خ/۸۳)، و (ح/۳۱۲، ۱۹۷)
عبرت شناسی	مناخ	موانع عبرت شناسی	بینش و بصیرت	انسان بینا کسی است که... از عبرت ها پند گرفت (خ/۱۵۳)، (خ/۸۲، ۸۳، ۱۵۷)، و (ح/۳۱، ۲۰۸، ۳۶۷)
			تجربه و حوادث گذشته	از حوادث گذشته تاریخ « دنیا» برای آینده عبرت بگیر (ن/۶۹)، (ن/۳۱، ۴۹، ۷۸)، (خ/۷۸، ۸۸، ۱۵۷)، و (ح/۳۶۵)
			آموزه های دینی	(اسلام پندپذیری برای عبرت گیرندگان است (خ/۱۰۶) و (خ/۸۹، ۱۰۳)
			دل مردگی	افسوس که دل های سخت شده پند نمی پذیرد (خ/۸۳)، (خ/۲۷، ۸۷)، (ن/۳۱)، و (ح/۱۹۷)
عبرت شناسی	مناخ	موانع عبرت شناسی	اختلاف و شبه افکنی	از راه اختلاف و پراکندگی بهره یزد (خ/۵)، (خ/۳۱، ۶۵، ۴۷، ۳۱، ۱۱، ۸، ۱۲۷)
			عبرت ناپذیری	(عبرت ها چقدر فراوانند و عبرت پذیران چه اندک (ح/۲۹۷)، و (خ/۸۳)

ستون دین...عموم مردم هستند پس باید توجه و اشتیاق (تو به آنان باشد(ن/۵۳) و(خ/۳، ۱۶، ۲۲۹	انسان‌گرایی	کتاب	۹۰
تا عمل نکنیم، رعد و برقی نداریم، و تا نباریم سیل جاری (نمی‌سازیم (خ/۹)، (خ/۱۵۶)، (ن/۳۱، ۵۳)، و(ح/۴۷، ۱۲۷، ۴۴۱)	عمل‌گرایی	کتاب	۹۰
پیش از آنکه فرصت از دست برود و اندوه بیار آورد، از فرصت‌ها (استفاده کن (ن/۳۱)، (ن/۵۳، ۱۱۵، ۱۱۶)، (خ/۲۳۸)، (ح/۲۱، ۱۱۸)	برنامه‌ریزی		
تقسیم درست کار سبب می‌شود خادمان کارها را به یکدیگر وا (نگذارند و در خدمت سستی نکنند (ن/۳۱) و (ن/۴۷، ۵۳)	سازماندهی		
ای مردم حق من بر شما این است که... هر گاه شما را فرا خواندم اجابت نمایید و فرمان دادم اطاعت کنید ((خ/۳۴)، (خطبه/۹۰)، و(ن/۱۳، ۳۸، ۵۰، ۵۳)	اطاعت و فرماندهی	کتاب	۹۰
شما را و تمام فرزندان و خاندانم را، و کسانی را که این وصیت به آن‌ها می‌رسد ایجاد صلح و آشتی در (میانتان سفارش می‌کنم (ن/۴۷) و (خ/۵، ۱۲۷)	هماهنگی و حفظ وحدت	کتاب	۹۰
رفتار کارگزارانت را بررسی کن...و از همکاران نزدیکت سخت (مراقبت کن (ن/۵۳) و (ن/۳۷، ۵۳، ۶۹، ۷۲، ۸۷)	نظارت واقع بینانه		
در یک ارزشیابی دقیق، رنج و زحمات هر یک از آنان «کارکنان» (را شناسایی کن (ن/۵۳) و (خ/۹۰، ۱۴۱، ۱۵۷، ۱۹۲، ۲۲۲)	ارزشیابی		
به خدا سوگند درون باطل را می‌شکافم تا حق را از پهلویش بیرون (کشم (خ/۱۰۴)، (خ/۱۶، ۹۷، ۱۲۵، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۴۷)، و (ن/۳۱، ۵۳)	حقیابی		
در حکومت پاکان، پرهیزکار به‌خوبی انجام وظیفه می‌کند (خ/۴۰)، (خ/۲۳، ۲۸، ۸۳، ۹۴، ۱۱۴، ۱۴۵، ۱۵۶، ۱۸۳، ۲۳۰، ۲۳۷)، و(ن/۳۱، ۵۳)	عمل نیکو و کارآمد	کتاب	۹۰
شما را و تمام فرزندان و خاندانم را، و کسانی را که این وصیت به آن‌ها می‌رسد، به ترس از خدا سفارش می‌کنم (ن/۴۷)، (ن/۳۱، ۴۷، ۵۶، ۵۳، ۸۳)، (خ/۱۶، ۲۴، ۷۶، ۸۳، ۸۷، ۱۱۴، ۱۳۲، ۱۵۷، ۱۶۱، ۱۶۷، ۱۷۳، ۱۸۳، ۱۸۲، ۱۸۸، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۳، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۸، ۲۰۴، ۲۳۰)، و(ح/۲۰۳، ۲۴۲، ۴۱۰، ۳۷۰، ۳۷۱)	پارسایی و پرهیزکاری		
پس از ارزیابی درست، صبر و بردباری را خردمندانه‌تر دیدم (خ/۳)، (خ/۲۶، ۴۳، ۷۶، ۸۳، ۹۸، ۱۶۰، ۱۷۳)، (ن/۳۱، ۵۱، ۴۶۰، ۵۶)	صبر و بردباری	کتاب	۹۰
برترین روشنی چشم زمامداران برقراری عدل است (ن/۵۳)، ((ن/۴۶، ۵۳، ۱۹۸، ۲۳۱)، و(خ/۱۵، ۹۱، ۲۱، ۲۱۶، ۲۲۲)	عدالت رویه‌ای		
ای مردم حق شما بر من، آن است که... بیت المال را میان (شما عادلانه تقسیم کنم (خ/۳۴) و(ن/۲۷، ۴۶، ۵۳)	عدالت توزیعی		
او «مهدی عج» روش عادلانه در حکومت حق را به شما (می‌نمایاند (خ/۱۳۸)، (خ/۲۲۷)، و(ن/۵۱، ۵۳، ۵۹، ۶۹)	عدالت مراوده‌ای		
زمامدار مانند کسی که بر شتری سرکش سوار است، اگر عنان محکم کشد، پرده‌های بینی حیوان پاره می‌شود، و اگر آزادش گذارد، در پرتگاه سقوط می‌کند (خ/۳)، (خ/۱۲۷) و	اعتدال و میانه‌روی		

حفاظت اطلاعات و آبروداری	هرگاه در کار دبیران حکومت و منشیان کمبودی وجود داشته باشد و تواز آن بی‌خبر باشی خطرات آن دامنگیر تو خواهد شد (ن/۵۳)، (ن/۳۱، ۵۳)، (خ/۱۴۰، ۱۷۶) و (ح/۴۸، ۴۸، ۶، ۱۶۲، ۳۸۱، ۳۸۲)
پاسخ‌گویی و مسئولیت‌پذیری	کار هر کدام از خادمان را معین کن تا او را در برابر آن (کار مسئول بدانی) (ن/۳۱)، (ن/۵۳)، و (خ/۱۶)
فصاحت و بلاغت	همانا ما امیران سخن می‌باشیم، درخت سخن در آن ریشه دوانده، و شاخه‌های آن بر ما سایه افکنده است (خ/۲۳۳)، (خ/۸۳)، (ح/۱۲۳، ۱۸۲، ۲۶۵، ۳۴۹، ۳۹۲، ۴۷۱)، (ن/۳۱)، و (خ/۲)
اراده و تعهد شغلی	هرگز ناتوان نشدم و نترسیدم و خیانت نکردم، و سستی (در من راه نیافت) (خ/۱۰۴) و (خ/۳۳، ۶۶)
انتخاب اصلح	کارگزاران دولتی را از میان افراد باتجربه، باحیا، از خاندان پاکیزه و با تقوی که در مسلمانی سابقه درخشانی دارند، (انتخاب کن) (ن/۵۳)، (ن/۵۳، ۶۴)، و (خ/۱۶)
مشاوره و همفکری	آن کس که از افکار و آراء گوناگون استقبال کند، صحیح را از (ناصحیح خوب شناسد) (ح/۱۷۳)، (ح/۵۵، ۱۶۱، ۲۱۱)، و (ن/۵۳)
نقش محوری	جایگاه رهبر چونان ریسمانی محکم است که مهره‌ها را متحد (ساخته به هم پیوند می‌دهد) (خ/۱۴۶) و (خ/۳۷، ۱۱۹)
نقش آموزشی	ای مردم، مرا بر شما حقی واجب شده..اینکه شما را آموزش دهم (تا بی‌سواد و نادان نباشید) (خ/۳۴)، (ن/۶۷، ۱۳۱)، و (ح/۹۶)
نقش تربیتی	رعیت اصلاح نمی‌شود جز آن که زمامداران اصلاح گردند، و زمامداران اصلاح نمی‌شوند جز با درستکاری رعیت (خ/۲۱۶)، (خ/۱۵۴، ۱۸۷)، (ن/۳۱، ۵۳، ۶۹، ۱۳۱)، و (ح/۷۳، ۱۸۷)
تواضع و فروتنی	تاج تواضع و فروتنی را بر سر نهید (خ/۱۹۲)، (خ/۱۹۳)، (ن/۲۷)، و (ح/۴۰۶)
خودسازی	کسی که خود را رهبر مردم قرار داد، باید پیش از آن که به (تعلیم دیگران پردازد، خود را بسازد) (ح/۷۳)، و (ن/۳۱، ۵۳)
مناسب‌سازی رفتار اجتماعی	مهربانی با مردم را پوشش دل خویش قرار ده و با همه دوست و مهربان باش (ن/۵۳)، (ن/۱۸، ۲۶، ۲۷، ۳۱، ۴۶، ۴۷، ۵۳، ۶۹، ۷۶)، (خ/۴۳، ۱۹۳)، و (ح/۱۰، ۶، ۲۱۴)
چشم‌پوشی و سکوت معنی‌دار	خود را به بی‌خبری نمایاندن از بهترین کارهای (بزرگواران است) (ح/۲۲۲) و (ن/۴۷، ۵۳)
سستی و نافرمانی	نافرمانی از دستور نصیحت کنندهٔ مهربان [دادا] و با تجربه، مایه حسرت و سرگردانی و سرانجامش پشیمانی (است) (خ/۳۵)، (خ/۲۷، ۳۴)، و (ح/۳۶۸، ۳۵۰)
ریا و ظاهر فریبی	خدایا ببخشای آنچه را که با زبان به تو نزدیک شدم ولی با قلب آن (را ترک کردم) (خ/۷۸)، (خ/۲۳، ۲۹، ۸۶، ۹۷، ۱۲۹)، و (ن/۲۶، ۶۴)
دروغ‌گویی	هرگز دروغ نگفتم و به من دروغ نگفتند (ح/۱۸۵)، (خ/۱۶، ۸۴، ۸۶)، و (ن/۲۶، ۵۳)

نقش‌های رهبر

انواع مدیریت

نقش‌های رهبر

نقش‌های رهبر

ماندگار، و صیانت

٢- شبكة مضامين

با نظر به اینکه شبکهٔ مضامین به‌عنوان نقشه‌های وب، موضوعات برجسته را در هر یک از سه سطح به تصویر می‌کشد و روابط بین آن‌ها را نشان می‌دهد (آتراید و استرلینگ، ۲۰۰۱) به‌منظور درک بهتر روابط میان سطوح سه‌گانهٔ مضامین استخراج‌شده از جدول ۳، رابطهٔ ۱۱ مضمون فراگیر «دانش‌افزایی، شناخت فکری، مهارت عقلی، تربیت توحیدمحور، ساختار توانایی فرهنگی، ژرف‌اندیشی، عبرت‌پژوهی، هویت سازمانی، رفتار سازمانی، مدیریت منابع انسانی و ماندگاری و صیانت» و ۲۰ مضمون سازمان‌دهنده «فرایند یاددهی-یادگیری، رسالت دانش، تأمل و بازنگری، مباحثهٔ حکیمانه و منطقی، منشور اعتقادی-اجتماعی، آفات اخلاقی، توسعهٔ ظرفیت تربیتی، توسعهٔ ظرفیت عملی، تغییر بنیادی، زمینه‌یابی عبرت‌شناسی، منابع عبرت‌شناسی، موانع عبرت‌شناسی، مبانی سازمان، کارکرد مدیریت، اصول مدیریت، نقش‌های مدیریت، اخلاق مدیریت، بیماری مدیریت، مدیریت مالی و حسابداری مالی» و ۷۴ مضمون پایه «فراگیری دانش، مرجع دانش، روش تدریس پرسش و پاسخ، علم‌شناسی، بقای عالمان راستین، ارتقاء دانایی، آگاهی و هوشیاری، استدلال منطقی، گفتگو و مناظره، پرهیز از بیهوده‌گویی، صداقت و راستگویی، منبع و چراغ هدایت، سبک زندگی سالم، اطاعت الهی، غفلت و گمراهی، خود بزرگ‌بینی، اندرز و اصلاح، ایمان و معنویت، سخت‌کوشی مداوم، استقامت و پایداری، دوراندیشی، مطالعه و تحقیق، اندیشه‌ورزی، تدبیر، زندگی پیشینیان، دل پاک و با نشاط، بینش و بصیرت، تجربه و حوادث گذشته، آموزه‌های دینی، دل‌مردگی، اختلاف و شبهه‌افکنی، عبرت‌ناپذیری، انسان‌گرایی، عمل‌گرایی، برنامه‌ریزی، سازماندهی، اطاعت و فرماندهی، هماهنگی و حفظ

بحث و نتیجه گیری

بعد اول «آموزش و توسعه جهانی»:

۱- علم‌آموزی) اسلام یکی از روش‌های اصلی فراگیریِ علم را پرسش و پاسخ می‌داند. زیرا امام (ع) در حکمت ۳۲۰ فرمود: «سَلْ تَفْقَهَا... فَإِنَّ الْجَاهِلَ الْمُتَعَلِّمَ شَبِيهُ بِالْعَالِمِ» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «برای فهمیدن بی‌سرس... که نادان آموزش‌گیرنده، همانند داناست». مؤید این مؤلفه، مضامین (خطبه‌های ۹۳

و ۱۸۹) است افزون‌بر آن در این مؤلفه، مضامین فراگیری دانش (خطبه ۱۰۵)، مرجع دانش (خطبه ۱۹۸)، روش تدریس (حکمت ۳۲۰)، علم‌شناسی (خطبه ۱۵۲)، بقای عالمان راستین (حکمت ۱۴۷)، ارتقای دانایی (حکمت ۸۱) در نهج‌البلاغه از نشانگرهای اصلی فرایند یاددهی-یادگیری مرتبط با علمانیت است که مدیران آموزشی مسلمان باید آن‌ها را بشناسند.

۲- عقل‌گرایی) عقلانیت اشتغال به فعالیت برای تشخیص درست از نادرست جهت به‌کارگیری مقتضی‌ترین روش‌ها برای پرورش با مشکلات بوده و منبع نجات انسان است زیرا امام «ع» در حکمت ۴۰۷ فرمود: «مَا اسْتَوْدَعَ اللَّهُ أَمْرًا عَقْلًا إِلَّا اسْتَنْفَذَهُ بِهِ يَوْمًا مَا (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «خدا عقل را به انسانی نداد جز آن که روزی، او را با کمک عقل نجات بخشید»، اما ارزش عقل در کشف حقیقت از آن جهت خواهد بود که با دین ملازم شود؛ چرا که از نظر صدر، هر حکمی را که با دلیل عقلی ثابت شود در همان لحظه با دلیل قرآن یا سنت ثابت شده است (حسینی، ۱۳۷۹). در این مؤلفه، مضامین آگاهی و هوشیاری (خطبه ۱۹۲)، استدلال منطقی (خطبه ۱)، گفتگو (نامه ۵۳)، عدم پرحرفی (نامه ۳۱) در نهج‌البلاغه از نشانگرهای اصلی رسالت دانش مرتبط با عقلانیت است که مدیران آموزشی مسلمان باید آن‌ها را بشناسند.

بُعد دوم «پرورش و بالندگی»:

با نظر به این که هدف پرورش هدایت رشد همه‌جانبه شخصیت پرورش‌یافتگان و شکوفا کردن توانایی‌های بالقوه آنان است، مدیر آموزشی مسلمان باید دو مؤلفه زیر را در نظر بگیرد:

۱- هدایت‌گری) هدایت یعنی نمودن راه با هدف شناساندن راه و بیراه و پیمودن راه با هدف رهاییدن از تبااهی و رسیدن به فلاح. در معنای اول خدا هدایت‌گر است زیرا «مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ (کهف، ۱۷)؛ «هر که را خدا هدایت کند، هدایت شده واقعی است». در معنای دوم به اذن خدا پیامبران، هدایت‌گر هستند. زیرا امام «ع» در خطبه ۱۱۵ می‌فرماید: «اقْتَدُوا بِهَدْيِ نَبِيِّكُمْ فَإِنَّهُ أَفْضَلُ الْهَدْيِ» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «از راه و رسم پیامبرتان پیروی کنید». از این رو منبع اصلی هدایت انسان‌ها، خدا، و منبع فرعی آن‌ها، سنت انبیاء است. در این مؤلفه، مضامین راستگویی (خطبه ۸۶)، منبع هدایت (خطبه ۱)، سبک زندگی سالم (حکمت ۱۶۷)، عفاف و حجاب (نامه ۴۵)، اطاعت الهی (خطبه ۲۱۴)، غفلت و گمراهی (خطبه ۲۸)، خود بزرگ‌بینی (خطبه ۱۹۲) در نهج‌البلاغه از نشانگرهای اصلی منشور اعتقادی-اجتماعی و آفات اخلاقی مرتبط با هدایت و راهنمایی است که مدیران آموزشی مسلمان باید آن‌ها را بشناسند.

۲- توانمندسازی) توانمندسازی انسان را قادر می‌سازد تا در مواجهه با مشکلات مقاومت بیشتری از خود نشان دهد. مؤید این مؤلفه، باور امام علی «ع» است، آن‌سان که در نامه ۳۱ به امام حسن «ع» فرمود: «بُنِيَ...عَوْدُ نَفْسِكَ التَّصَبُّرَ عَلَى الْمَكْرُوهِ» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ یعنی پسر...خود را برای استقامت در برابر مشکلات عادت ده». زیرا هدف توانمندسازی، مقاوم‌سازی فرد درمقابل مشکلات و حل آن است (پاک‌طینت و فتحی‌زاده، ۱۳۸۷). در این مؤلفه، مضامین سخت‌کوشی مداوم (خطبه ۲۹)، مقاومت و پایداری (خطبه ۱۸۸) در نهج‌البلاغه از نشانگرهای اصلی توسعه ظرفیت فرهنگی و عملی مرتبط با توانمندسازی است که مدیران آموزشی مسلمان باید آن‌ها را بشناسند.

بُعد سوم «پژوهش و تحول»:

پژوهش که فرایند رسیدن به راه‌حل قابل اطمینان از طریق گردآوری، تحلیل و تفسیر داده‌ها است، دو مؤلفه زیر را دربر می‌گیرد:

۱- ژرف‌اندیشی) موفقیت علم جهت تأمین نیازهای پژوهشی جامعه حاصل تفکر صحیح و تعمیق دانش است زیرا امام بیان «ع» در حکمت ۳۱ فرمود: «فَهُمْ عَلِمَ غَوَرَ الْعِلْمِ» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ «کسی که درست اندیشید، به ژرفای دانش رسید». این مؤلفه با بخشی از مضامین (خطبه ۱۷۶ و ۱۹۳) هم‌خوانی

دارد. در این مؤلفه، مضامین دوراندیشی (خطبه ۸۳)، مطالعه و تحقیق (حکمت ۴۵۷)، اندیشه‌ورزی (نامه ۳۱) و تدبیر (خطبه ۹۱) در نهج البلاغه از نشانگرهای اصلی ژرف‌اندیشی است که مدیران آموزشی مسلمان باید آن‌ها را بشناسند.

۲- عبرت‌پژوهی) عبرت می‌تواند به انسان کمک کند به بصیرتی راهگشا در زندگی دست یابد زیرا در باور امام «ع» با استناد به حکمت ۲۰۸: «مَنْ اَعْتَبَرَ اَبْصَرَ (نهج البلاغه، ۱۳۷۹)؛ هر کس که عبرت آموزد، آگاهی یابد»، این مؤلفه با بخشی از نامه ۴۹ حضرت علی «ع» به معاویه هم‌خوانی دارد. در این مؤلفه، مضامین زندگی پیشینیان (خطبه ۸۳)، بینش و بصیرت (خطبه ۱۵۳)، تجربه و حوادث گذشته (نامه ۶۹)، اختلاف و شبه افکنی (خطبه ۵) عبرت‌ناپذیری (حکمت ۲۹۵) در نهج البلاغه از نشانگرهای اصلی عبرت‌پژوهی است که مدیران آموزشی مسلمان باید آن‌ها را بشناسند.

بعد چهارم «سازمان و مدیریت»:

نظریه‌های سازمان و مدیریت که برخاسته از مبانی و کارکرد دوره‌های کلاسیک، نئوکلاسیک، و اسلام است و بخش اعظمی از دانش علمی و نظری مدیران را به‌منظور هدایت فعالیت کارکنان تشکیل می‌دهد دو مؤلفه زیر را دربر می‌گیرد:

۱- بنیادگرایی) بنیادگرایی در این مؤلفه که با مبانی فکری نظریه‌پردازان سازمان و مدیریت سروکار دارد، از پنج تفاوت مدیریت اسلامی با سایر مکاتب مدیریت (سرمدی، ۱۳۸۷). دو تفاوت مبنایی را مورد بررسی قرار می‌دهد.

۱- تفاوت در ماهیت: در این مورد دو نگرش وجود دارد؛ یکی، مدیریت به‌عنوان ابزاری برای تحقق اهداف مادی. دیگری، استفاده از منافع مادی برای رسیدن به اهداف معنوی (مصباح یزدی، ۱۳۷۹). لذا کلاسیک‌ها که در مجموعه رهیافت‌های سنتی به مدیریت علمی، اصول علم اداره و نظریه بوروکراسی تقسیم شدند و نئوکلاسیک‌ها که در مجموعه رهیافت‌های منابع انسانی در قالب مطالعات هارثون، مازلو، مگ‌گریگور، و گریس آرگریس (رضائیان، ۱۳۸۲)، مطرح شدند، معتقد به نگرش اول هستند و مدیریت را ابزاری برای تحقق اهداف مادی می‌دانند، آن‌ها بر این باورند که مدیریت وسیله‌ای برای کسب قدرت، رسیدن به منصب و بهره‌برداری از اختیار است که باید پاسخگوی نیازهای مادی، افزایش ارزش افزوده، و ارتقاء سطح بهره‌وری به هر طریق و روش ممکن (سرمدی، ۱۳۸۷) باشد. در مقابل مدیریت اسلامی که مدیریت را استفاده از منافع مادی برای رسیدن به اهداف معنوی می‌داند و معتقد به نگرش دوم است، مدیریت را یک امانت و مدیر را امانت‌دار خدا و مردم (تقوی دامغانی، ۱۳۸۳) می‌داند. این نگرش مورد تأیید امام علی «ع» است چرا که در نامه ۵ به فرماندار آذربایجان نوشت: «وَ اِنَّ عَمَلَك لَيْسَ لَكَ بِطَعْمَةٍ وَ لَكِنَّهُ فِي عُنُقِكَ اَمَانَةٌ (نهج البلاغه، ۱۳۷۹)؛ همانا پست فرمانداری برای تو وسیله آب و نان نیست، بلکه امانتی در گردن تو است». علاوه بر آن مدیریت یک تکلیف است زیرا امیر بیان «ع» در خطبه ۳ فرمود: «لَوْلَا حُضُورُ الْحَاضِرِ وَ قِيَامُ الْحُجَّةِ بِوُجُودِ النَّاصِرِ... لَأَلْقَيْتُ حَبْلَهَا عَلَى غَارِبِهَا (نهج البلاغه، ۱۳۷۹)؛ اگر حضور فراوان بیعت‌کنندگان نبود، و یاران حجت را بر من تمام نمی‌کردند... مهار شتر خلافت را بر کوهان آن انداخته، رهايش می‌ساختم».

۲- تفاوت در هدف: مدیریت فعالیتی است که با انسان سروکار دارد و مبتنی بر مجموعه‌ای از عقاید درباره انسان است. لذا با عنایت به اینکه هسته اصلی مدیریت آموزشی دانش‌آموز است، دیدگاه کلاسیک‌ها، نئوکلاسیک‌ها و اسلام در مورد انسان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

کلاسیک‌ها با تأثیر از نظام سرمایه‌داری^۱، طالب ترسیم «الگوی انسان اقتصادی» (قدیری اصل، ۱۳۷۶) هستند. منطق عقلانی این مکتب بر تجارت، هزینه کمتر و مطلوبیت بیشتر تمرکز دارد؛ چرا که انسان با انگیزه مالی به دنبال حداکثرکردن منفعت شخصی است. کلاسیک‌ها که صرفاً به دنبال ارضای

نیازهای جسمانی انسان هستند توسط نئوکلاسیک‌ها مورد نقد قرار گرفته‌اند. زیرا نئوکلاسیک‌ها بر پایه استدلال انسان‌گرایی^۱ با تأکید بر نقش ارضای نیازهای اجتماعی و روانی در عملکرد سازمان و ارائه مدل‌هایی مانند «تئوری مازلو»، معنی و درک تازه‌ای از انسان در سازمان به‌عنوان «انسان اداری» خلق کردند (آقایروز و همکاران، ۱۳۸۵). در مقابل کلاسیک‌ها و نئوکلاسیک‌ها، مدیریت اسلامی، که الگوی «انسان اقتصادی» را به دلیل اینکه مقام انسان را تا حد ماشین و ابزار کار تنزل داده‌اند و الگوی «انسان اداری» را به علت اینکه به‌دنبال بهره بیشتر و سودجستن از دستاوردهای انسانی است (سرمدی، ۱۳۸۷) زیر سؤال می‌برد و الگوی «انسان کامل» را معرفی می‌کند. اصطلاح «انسان کامل» که در ادبیات اسلامی اولین بار توسط محیی‌الدین عربی در قرن هفتم هجری به کار رفته است (دانشگاه امام صادق «ع»، ۱۳۸۹) همسو با رویکرد علوی است. زیرا امام علی «ع» در خطبه ۸۷ انسان کامل را چنین معرفی می‌فرماید: «أَحَبُّ عِبَادِ اللَّهِ إِلَيْهِ عَبْدٌ أَعَانَهُ اللَّهُ عَلَى نَفْسِهِ... زَهَرَ مَضْبَاحُ الْهُدَى فِي قَلْبِهِ... نَظَرَ فَأَبْصَرَ وَ ذَكَرَ فَاسْتَكْتَرَ... قَدْ أَبْصَرَ طَرِيقَهُ وَ سَلَكَ سَبِيلَهُ (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ محبوب‌ترین بنده نزد خدا بنده‌ای است که خدا او را در پیکار با نفس خویش یاری داده... چراغ هدایت در قلبش روشن شده... حقایق دنیا را دیده و بینا شده، همواره به یاد خدا بوده و- بدین خاطر، اعمال نیک وی بیشتر شده... راه هدایت را با روشن‌دلی دیده و همان راه می‌رود» و نیز در خطبه ۸۳ می‌فرماید: «تَنَكَّبَ الْمَخَالِجَ عَنْ وَضَحِ السَّبِيلِ وَ سَلَكَ أَفْضَلَ الْمَسَالِكِ إِلَى التَّهْجِ الْمَطْلُوبِ (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ از تمام راه‌ها جز راه حق چشم پوشیده و بهترین راهی را که انسان را به حق می‌رساند، می‌پیماید» تا به رشد و کمال برسد. از این رو انسان در دایره هستی ره‌توشه‌ای جز تنظیم روابط اعم از رابطه با خدا (خلوت با خالق یکتا)، رابطه با خود (اصلاح و تزکیه نفس)، رابطه با دیگران (حسن روابط اجتماعی و ارتباطات تشکیلاتی و سازمانی)، رابطه با طبیعت (ارتباط با جهان هستی و محیط زیست) ندارد تا به خوشبختی برسد زیرا از نظر ملاصدرا مقصد و مقصود حرکت انسان، نیکبختی و سعادت است (علم‌الهدی، ۱۳۸۹). همه این امور بیانگر این حقیقت است که نوعی کرامت بالقوه در انسان وجود دارد که می‌تواند در مسیر کسب معنویت به فعلیت برسد (رجبی، ۱۳۸۱). این رویکرد که بیانگر «کرامت اکتسابی» انسان است، در فرایند همسویی با مدیریت اسلامی به دنبال رشد انسان‌ها است، به نحوی که انسانیت جایگاه ویژه خود را در جان انسان‌ها و اجتماع بیابد تا به کمال واقعی برسد (سرمدی، ۱۳۸۷) تا در پرتو تقوا، ایمان و عمل صالح به حقیقت برسد و کامل شود. بنابراین آنچه مورد توجه قرآن کریم است، در نگاه سلسله مراتبی است که اولاً از تقوی سرچشمه می‌گیرد «إِنْ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقِيكُمْ» (حجرات / ۱۳)؛ «بی‌تردید گرامی‌ترین شما نزد خدا پرهیزکارترین شماست»، ثانیاً برخاسته از ایمان باشد «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا» (عصر / ۲)؛ «بی‌تردید انسان در زیانی بزرگی است مگر کسانی که ایمان آورده»، ثالثاً در فرایند خدمت به خلق خدا نیکوکار باشد «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (عصر / ۳)؛ «کارهای شایسته انجام داده‌اند».

۲- کارکردمحوری) مؤلفه کارکردمحوری که نیاز سازمان‌های امروزی را به مدیریت میدانی مورد تأکید قرار می‌دهد بیانگر آن است که مدیران نظام آموزشی باید با حضور در مدارس نیازهای آموزشی و پرورشی دانش‌آموزان را بشناسند، از چالش‌ها و مشکلات کف مدرسه‌ای اطلاع داشته باشند و به وظایف محوله خویش عمل نمایند. زیرا امیر بیان «ع» در خطبه ۹ فرمود: «تُرْعَدُ حَتَّى نُوقَعَ وَ لَا نُسِيلَ حَتَّى نُمَطَّرَ (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ تا عمل نکنیم، رعد و برقی نداریم و تا نباریم، سیل جاری نمی‌سازیم». علاوه بر آن مدیران آموزشی هرگز نباید در انجام وظیفه محوله خویش سستی به خرج دهند؛ چراکه امام علی (ع) در خطبه ۱۰۴ می‌فرماید: «وَأَسْتَوْسَقَتْ فِي قِيَادِهَا مَا ضَعُفَتْ وَلَا جَبُنَتْ وَلَا خُنَتْ وَلَا وَهَنْتْ» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹)؛ در این راه هرگز ناتوان نشدم و نترسیدم و خیانت نکردم و سستی در من راه نیافت». این مؤلفه

اجرائی در (خطبه/۱۱۹)، (نامه/۳۱، ۵۳) و (حکمت/۴۷، ۱۲۷، ۴۴۱) نهج البلاغه تأیید شده و با مضامین (نامه ۳۱ و خطبه ۱۵) همخوانی دارد.

با جمع‌بندی نهایی این نتیجه گرفته می‌شود که با توجه به یافته‌های پژوهش، و هم‌راستا با آموزه‌های نهج البلاغه می‌توان مدیریت آموزشی اسلامی را این چنین تعریف کرد «فرایندی است فرهنگی-اجتماعی به‌منظور بهینه‌سازی منابع انسانی، مادی، مالی و رسانه‌ای جهت اعتلاء و رشد همه‌جانبه جسمانی، عقلانی، عاطفی، اجتماعی، اخلاقی، ایمانی و هنری جامعه آموزشی و تحقق حیات طيبة فردی و عمومی براساس آموزه‌ها، زیرساخت‌ها و ارزش‌های اسلامی در مسیر تقرب به درگاه حق تعالی». این مهم محقق نخواهد شد مگر آنکه ابعاد، مؤلفه‌ها، نشانگرها، و مضامین موضوع مورد مطالعه برای متولیان نظام آموزشی تبیین گردد. در نهایت اینکه پژوهش حاضر با رویکرد کیفی انجام شده و برخی از محدودیت‌های آن عبارت‌اند از؛ نبود مطالعه مرتبط با نشانگرهای موجود در نهج البلاغه با استفاده روش تحلیل مضمون، کم‌رنگ بودن رویکرد اسلامی در حوزه مطالعاتی مدیریت آموزشی. از این‌رو مطالعات بیشتر در این زمینه می‌تواند به شفاف‌سازی ابعاد و مؤلفه‌های دیگر موضوع تحقیق کمک کند، بر این اساس و با توجه به یافته‌های پژوهش پیشنهادهای زیر در دو بخش پژوهشی و عملیاتی ارائه می‌شود:

در بخش اول به پژوهشگران پیشنهاد می‌شود:

۱. مدیریت آموزشی اسلامی را با رویکرد قرآنی و مبتنی بر آموزه‌های وحیانی مورد مطالعه قرار دهند.
۲. مدیریت آموزشی اسلامی را با رویکرد نبوی و در پرتو آموزه‌های رسول گرامی اسلام «ص» در نهج الفصاحه بررسی شود.
۳. تفاوت‌ها و شباهت‌های مدیریت آموزشی اسلامی علوی‌محور با مکاتب مدیریت نوین مورد مطالعه تطبیقی قرار گیرد.
- در بخش دوم مبنی بر پیشنهاد اجرایی نیازمند آنیم که:
 ۱. دو نهاد آموزش عالی و آموزش عمومی موضوعات مرتبط با مدیریت آموزشی اسلامی براساس آموزه‌های نهج البلاغه را در اولویت‌های پژوهشی خود قرار دهند.
 ۲. شورای عالی برنامه‌ریزی درسی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری طراحی و تدوین رشته مدیریت آموزشی اسلامی در پرتو آموزه‌های نهج البلاغه را در دستور کار خود قرار دهد.
 ۳. مدیران نظام آموزش عمومی تلاش نمایند مدیریت آموزشی اسلامی علوی‌محور را در مدارس عملیاتی‌تر گردد.
 ۴. در برنامه درسی دوره بازآموزی نیروی انسانی آموزش و پرورش، مدیریت آموزشی اسلامی در پرتو نهج البلاغه تعبیه شود
 ۵. گردهمایی تخصصی مدیریت آموزشی اسلامی با محوریت نهج البلاغه و با مشارکت حوزه‌های علمیه و دو نهاد آموزش عالی و آموزش عمومی رسمی برگزار گردد.

منابع

- The Holy Quran. (2017). translated by Hossein Ansarian, Qom, Alavian Publications. (In Persian)
- Aabed, A. (2006). A study of Islamic leadership theory and practice in K-12 Islamic schools in Michigan. (Unpublished Doctoral dissertation). Brigham Young University, Provo - Utah, United states
- Abbasi, A. S., Rehman, K. U., & Bibi, A. (2010). Islamic management model. *African Journal of Business Management*, 4(9), 1873-1882
- Abbasi, E., Rasouli, S. (2013). Participatory management in educational organizations and its components from the perspective of Islam, *Educational Sciences Quarterly from the perspective of Islam*, 1(1), 103-117. (in Persian)
- Abedi Jafari, H., Taslimi, M. S., Faqih, A., & Sheikhzadeh, M. (2011). Theme analysis and theme network: a simple and effective method to explain patterns in qualitative data, *strategic management thought bi-quarterly*, 5 (2), 151-198. (In Persian)

- Alaghe-band, A. (2011). General Management, Tehran, Ravan Publishing. (In Persian)
- Alam Al-Hoda, J. (2011). Theory of Islamic Education, Tehran, Imam Sadiq University. (In Persian)
- Alimardani, A. (2011). Islamic management and its relationship with education and training, *Human Resource Management and Support Development Quarterly*, 6 (22), 108-83. (In Persian)
- Aqapiroz, A., Khedmati, A., Shafei, A., & Beheshtizadeh, S. M. (2005). *Management in Islam*, Qom, Hozeh and University Publications. (In Persian)
- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative research. *Qualitative research*, 1(3), 385-405
- Azimzadeh-Ardabili, F. (2000). Theory and basics of management from the perspective of Imam Ali (AS), *two-quarter Journal of Fiqh and Family Law* (Nadai Sadegh), --. (20), 18-38. (In Persian)
- Bagheri, K. (2011). *A look at Islamic education again*, Tehran, School publications. (In Persian)
- Basyit, A. (2018). Implementasi Manajemen Mutu Pendidikan Islam. *Journal Kordinat*, 17 (1), 187-210
- Konstantinos, G. (2024). *Thematic analysis: A practical guide: by Virginia Braun and Victoria Clarke*, Los Angeles, USA, Sage Publications, 2022, 376 pp., \$27.59 (paperback), ISBN-13: 978-1473953246
- Braun, V., & Clarke, V. (2006), "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3(2), 77-101
- Dashti, M. (2001). Nahj al-Balagha, Qom, Al-Hadi publication Office. (In Persian)
- Erdawati, S., Rahman, A., & Siswanto, I. (2020). Implementasi Manajemen Pendidikan Islam di Madrasah Ibtidaiyah (MI) Al-Islam Umbulharjo Yogyakarta. *Al-Aulia: Journal Pendidikan dan Ilmu-Ilmu Keislaman*, 6(2), 66-81
- Falahian, N. (2016). The role of school education in reducing urban social damage, a case study: south and east areas of Tehran. *Police Geography Journal*, 4(13), 35-60. (In Persian)
- Faqihinejad, M., & Kia, A. A. (2017). Analysis of the theme of the concepts of communication and development in the provisions of the fourth and fifth plans by the Islamic Republic of Iran, two quarterly studies of Iranian Islamic development model, 6 (11), 33-71. (In Persian)
- Fazli, A. (2012). An introduction to practical mysticism in Islam, Qom, *Maarif Publishing House*. (In Persian)
- Ferdowsi University (2015). *Curriculum of the master's course in educational management*. Retrieved on 12/21/2022 from <https://epl.um.ac.ir/images/76/Groups/LearningManage/EDU-Manag.pdf> (In Persian)
- Joffe, H. (2012). Thematic analysis. Qualitative research methods in mental health and psychotherapy: A guide for students and practitioners, (1), 210-223
- Hosseinzadeh, M. (2015). *Fundamentals of religious knowledge: a series of lessons on fundamental Islamic thoughts*, Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute "Ra" publications
- Isfahan University (n.d). curriculum of the master's course in educational management. (In Persian) Retrieved on 12/16/2022 from: https://www.ui.ac.ir/Dorsapax/userfiles/Sub16/Syosatgozari%20Dorous/Tarbiati/Tarbiati/MA_EducationalManagment.pdf
- Imam Sadiq University Research Center (2011). *Man on the Threshold of Religion: A Summary Professor Shahid Motaahari Works*, Tehran, Imam Sadiq university. (In Persian)
- Khanifar, H., Ebrahimi, S., Mohammad-Asmeili, F., & Gholami, B. (1400). Designing the competency development model of Islamic Iranian managers in government organizations: a qualitative research in education, *Journal of Education and Human Resources Development*, 8(30), 72-47. (In Persian)
- Khazri-Aghadam, M. (2011). A conceptual explanation of the relationship between educational Administration science and Islam, *Management Journal in Islam*, 14, 16-19. (In Persian)
- Kholik, K. (2020). Implementation of Islamic Management in improving quality of Education. *Journal of Islamic*, 5(28), 49-55
- Mahmoudzadeh, H. (2025). *What is cognitive bias?*. Tehran: Abar Pardaz Didar. (In Persian)
- Misbah-Yazdi, M., T. (2001). *Prerequisites of Islamic Management*, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute "Re". (In Persian)
- Mohammadi-Ray-Shahri, M. (2003). *The selection of Mizan al-Hikma: with Persian translation*, Qom, Dar-al-Hadith Publishing and Printing Organization. (In Persian)
- Mohammadpour, A. (2013). *Qualitative research method, antimethod 2: steps and practical procedures in*

- qualitative methodology*, Tehran, Sociologists Publications. (In Persian)
- Nahjal-Balaghheh International Foundation, Studies and Research Office of Naja Political Ideological Organization (2012). Step by step with Nahj al-Balaghheh (1): Getting to know Nahj al-Balaghheh, Tehran, Naja Political Ideology Organization Publications. (In Persian)
- Naraghi, M.M. (2011). *Anis al-Mujtahidin: Fi-alm-ul-Asul*, (1nd). Qom, published by Bostan Kitab Institute. (In Persian)
- Pak-Taynet, I., & Fathizadeh, A. (2008). Empowering employees: needs and solutions, *Researcher Quarterly (Management)*, 5 (11), 33-47. (In Persian)
- Presidency of the Islamic Revolution, Secretariat of the Supreme Council of the Cultural Revolution. (2011 February 20). Comprehensive scientific map of the country (1-61). (in Persian) Retrieved from: <https://irimc.org/Portals/0/PDF/ScientificMap.pdf>
- Presidency of the Islamic Revolution, Secretariat of the Supreme Council of the Cultural Revolution, Ministry of Education, Higher Education Council. (2011 Semtember 27). Document of fundamental transformation of education (1-64). (in Persian) Retrieved from: <https://sccr.ir/Files/6609.pdf>
- Qadiri-Asl, B. (1998). *History of Economic Thoughts*, Tehran, Tehran University Publications. (In Persian)
- Rezaian, A. (2008). Fundamentals of Organizational Behavior Management, Tehran, Samt Publications. (In Persian)
- Rajabi, M. (2003). *Anthropology*, Qom, Publications of Imam Khomeini Educational and Research Institute ("Ra"). (in Persian)
- Rokhman, W. (2010). The effect of Islamic work ethics on work outcomes. *EJBO-Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies* 15 (1), 21-27
- Salim, Z., Malik, M. T., & Khattak, S. R. (2016). *Principles of Effective Management According to Quran and Sunnah*. Al-Idah | Shaykh Zayed Islamic Centre, University of Peshawar, 33(2), 102-110
- Shah-Ahmad-Qasmi, Z., S. Godarzi, A. & Soleimani, F. (2019). *The transformation process and its management in educational organizations from the perspective of Islam*, *Islam and Management Journal*, 7 (13), 110-85. (In Persian)
- Sarmadi, M., R. (2009). *Islamic Management*, Tehran, Payam Noor University Publications. (in Persian)
- Supreme Leader's Office. (2003 November 12). The vision document of the Islamic Republic of Iran in the horizon of 1404 1-2). (in Persian) Retrieved from. <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=16995>
- Shurchi-Kalandari, J (2012). Principles of Islamic educational Administration, *Sciences magazine Sadra Islamic Humanity*, -- (3), 161-150. (In Persian)
- Shurchi-Kalandari, J, Haqqani, M, Jafari, P, & Niro, M. (2015). Compilation of one hundred components of educational Administration based on Islamic teachings, International Congress of Islamic Humanities, Proceedings of the First Congress of the International Congress of Islamic Humanities (Vol. 3, PP. 395-426). Tehran. (In Persian)
- Tadberi, S. (2010). characteristics of Administration of institutions with an Islamic approach. *Islamic Science Journal*, 4 (16), 137-156. (In Persian)
- Taheripour, S. T. (2022). The effect of the Islamic approach in educational Administration, collection of articles of the first national conference of Islamic management, economics and sciences, The Quran and the Transformation of Iranian Sciences Association, 1(Vol.1, PP. 161-177). Tehran, Retrieved from. <https://civilica.com/doc/1226713/>. (In Persian)
- Taqvi-Damghani, S., R. (2005). *An attitude on Islamic management*, Tehran, International Publishing Company
- Torani, H., Melai-nejad, A., & Hossein-pour, S. (2021). Examining the characteristics of school Administration with an Islamic approach: providing a valid assessment tool and a proposed model. *Educational Innovation Journal*, 19 (73), 47-88. (In Persian)
- Zahedi, S. A.S.(2006). Transnational and global management: a comparative approach, Tehran, Samit Publications. (In Persian)